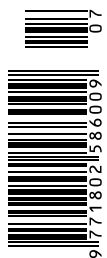

УКРАЇНСЬКИЙ ЖУРНАЛ
7|2023

Фото: Владислав Мусянко

07

9 771802 586009

Мобілізація на всіх напрямках.	3
2024: момент цивілізаційної біфуркації	7
«Триразове харчування, лікування добре, є зв'язок із рідними»	14
Тарас Іщик: «Символи важливі як ніколи, особливо зараз»	19
Як повернути силу словам?	34
Чи буде щастя після війни: роздумують інтелектуали.	41
Портрети Маріуполя: аби світ знав.	44
Олексій Гладушевський: «Найефективніший спосіб боротися з поганим кіно — це не дивитися його»	49
Зрозуміти українське: книжки, які пояснюють Україну іноземцям	54
Як українські документальні фільми показували нам війну	58
Рецензії	62

Наш читачу!

Наприкінці осені 2023 року, у зв'язку із надзвичайно сильною російською інформаційною кампанією, яка базувалася переважно на «невтішних для України результатах наступальних дій», відчувалася потреба зміни риторики як української політичної верхівки щодо її західних партнерів, чесної розмови із власними громадянами, так і західних політиків у комунікації з власними виборцями.

Було і є розуміння того, що емоції вже не діють. Принаймні не з такою силою, як діяли в лютому – квітні 2022 року. Не спрацює вже і специфічний дрескод української верхівки. А після подій довкола саміту у Вільнюсі будемо сподіватись, що в радників президента Зеленського зникло бажання впливати на виборців у країнах-партнерах напряду. Тобто всім стало зрозуміло, що треба міняти стиль і манери.

Але якщо мова про аргументи, то напевно чи якийсь із важливих ще не було українськими дипломатами, політиками, військовими та аналітиками висловлено й обговорено. А наскільки вони були прийнятні — то вже питання освіти, уяви, інтуїції, відваги й передусім відповідальності. А далі — важка, копітка робота. Марафон, але не той, що Теле...

Україна вже, на щастя, пройшла той шлях, коли важко було достукатися до західного світу з проханням «допоможіть вижити». Ми часто проводимо аналогії з Другою світовою війною, любимо наводити цитати Черчилля, про Захід говоримо, як про одне ціле, іронізуємо над висловом про «глибоке занепокоєння». Але у 40-му

році, коли здавалося, що Велика Британія програє на всіх фронтах, єдине, що цей острів спротиву чув від своїх американських партнерів, було лише — саме так! — «глибоке занепокоєння». Британцям тоді здавалося, що їхні американські друзі «живуть в іншому світі». Світ із того часу не дуже-то і змінився. Але той етап Україною вже, здається, пройдено. І не без допомоги серії серйозних російських промахів, які спричинили кілька «легких» ефектів Перл-Гарбору.

Та не варто жити ілюзіями. Більшість людей, доки може, доти відмежовується від неприємного обов'язку. А країни творять саме такі люди. І тут потрібна вже чесна розмова західних політиків зі своїми виборцями, а українських — зі своїми. Бо проблема полягає не лише в тому, що якщо не вистоїть Україна, то настане час, коли росія піде далі. Якщо впаде Україна, то з часом росія рушить на нас, посилена, крім іншого, і людським фактором уже загарбаних територій. Українці на окупованих територіях є того сумним прикладом. Ми можемо відмовлятися розуміти потребу мобілізації і потребу сприйняття факту, що ми всі, не лише Україна, у війні, але якщо прийде росія — нам це вже не допоможе. Декому вже тоді ніхто не допоможе.

Ця розмова буде нелегкою, тим більше для українського президента. На жаль, уже настав час, коли він буде змушений — раніше, ніж його західні колеги — звернутися до свого виборця. Не до потенційного, не до виборця Байдена чи Порошенка, а саме до свого.

*Від редакції «Українського журналу» —
Ленка Віх*

A B O

Мобілізація на всіх напрямках

Свген Магда, Київ

Фото: Український журнал

Дискусія про зміни до порядку мобілізації, яка розгорнулася в Україні наприкінці 2023 року насправді є набагато ширшою, ніж обговорення проблеми поповнення лав Збройних Сил в умовах війни. На порядку денному — мобілізація сил України для перемоги над небезпечним екзистенційним ворогом, реалізація цілей у Війні за Незалежність, яку веде сьогодні Україна.

2023 рік став для багатьох українців роком прощання з ілюзіями щодо можливості швидкої перемоги. Разючі успіхи 2022 року (звільнення Харківщини та деокупація Херсона) змінилися битвою за Бахмут та важкими боями на півдні та сході України. Рашисти навіть здійснили на окупованих територіях штучну екологічну катастрофу, підірвавши дамбу Каховської ГЕС, проте не зуміли завадити ЗСУ створити плацдарм на лівому березі Дніпра на Херсонщині. Ракетні обстріли з боку росії стали не менш інтенсивними, проте український арсенал ППО суттєво розширився завдяки допомозі союзників. Ракети SCULP та Storm Shadow дозволили Повітряним Силам ЗСУ завдати низки дошкульних ударів, а морські дрони, які розробляла СБУ, змінили на користь України розстановку сил у Чорному морі. Завдяки цьому, до речі, Україна зуміла запустити власний, без згоди рф, морський коридор для експорту зерна та інших вантажів. Проте ці факти неспроможні заперечити констатації, що російсько-українська війна переходить у затяжну стадію. Війська рф контролюють майже 20% території України, відтак масштаб подальших бойових дій є очевидно значним. «Враховувати реалії на землі» (читай — визнати окупацію), як закликає кремль, не готовий жодний адекватний політик в Україні.

Несподіванки для агресора

Співвідношення потенціалів росії та України є відомим, проте в кремлі не очікували двох речей. Перша — спроможності України дати відсіч першому удару російських військ у лютому 2022 року. Друга — готовності країн Заходу активно допо-

магати Україні у її боротьбі з росією. Формат «Рамштайн» став геополітичною несподіванкою для агресора, завдяки йому Україна суттєво посилила свій військовий потенціал. Проте говорити про створення переваги над супротивником сьогодні, на жаль, не випадає — росія доволі ефективно переводить власну економіку на військові рейки, перейшла протягом минулого року від використання кримінального елемента в бойових діях (заколот ПВК «Вагнер» став лише натяком на можливі проблеми кремля) до рекрутингу іноземців, яким путін готовий надавати громадянство за спрощеною процедурою, якщо вони готові гинути за його інтереси на українській землі. Додатковий стимул активності окупантів — майбутнє переобрання путіна, після якого мобілізація у рф цілком може бути проголошена.

Рішення ефектні не завжди є ефективними

В Україні ж у серпні 2023 року було ухвалено рішення про звільнення всіх керівників територіальних центрів комплектування та їхню заміну офіцерами з бойовим досвідом. Рішення виявилось ефективним (зіграв свою роль скандал навколо одеського військового комісара Євгена Борисова), проте не надто ефективним. Темпи мобілізації та поповнення лав ЗСУ суттєво уповільнилися. На межі 2023–2024 років стало зрозумілим, що систему мобілізації потрібно змінювати докорінно, відмовляючись від ілюзій про перемогу за два-три тижні.

На момент написання цього тексту обговорення законопроекту про внесення змін до процедури мобілізації триває в профільному парламентському комітеті за участі міністра оборони, головнокомандувача ЗСУ та начальника Генерального штабу. Дискусія обіцяє бути складною, адже питання надзвичайно чутливе. Вітчизняні політики не наважувалися до останнього вести із суспільством дискусію про мобілізацію, передбачувано при-

пускаючи падіння власної популярності. Проте варто пригадати історію визвольних змагань України 1917–1921 років, коли Українська держава зазнала поразки через, серед іншого, брак людських ресурсів. Подальші наслідки панування комуністів в Україні добре відомі, і їх необхідно транслювати на сучасне суспільство разом із прикладами лідерів громадської думки, які встали на захист Батьківщини. Мобілізація з формальної точки зору є питанням відповідальності президента України, однак для збільшення її ефективності потрібні нелінійні кроки.

Потенціал вичерпано, але вибори не на часі

У 2023 році Україна ледь не потрапила ще до однієї «пастки добрих намірів», практично в'язавшись до дискусії про перспективи проведення виборів. Так, повноваження Верховної Ради дев'ятого скликання формально вичерпані, проте парламентарії працюватимуть до обрання нового складу законодавчого органу. Повноваження президента України формально закінчаться в травні 2024 року, однак проводити вибори в умовах широкомасштабних бойових дій, руйнування низки реєстрів виборців, вимушеної еміграції мільйонів українців — не можна. Українцям сьогодні потрібна Перемога, а не проведення виборів за будь-яку ціну, адже конкуренція за право посісти місце Верховного Головнокомандувача передбачатиме критику дій чинного глави держави. Ви можете уявити, щоб російські спецслужби не скористалися подібною нагодою? Я, відверто кажучи, ні.

Владна команда сьогодні практично вичерпала свій потенціал, а вибори проводити не на часі, як не банально. У цій ситуації змінити можливо хіба що виконавчу владу, і про це все більш активно говорять на Заході наші партнери. Вони добре бачать суттєво трансформовану систему управління Україною (хоч військовий стан не передбачає припинення дії

Конституції), тому й натякають на необхідність формування уряду національної єдності. Цей алгоритм використовувався багатьма цивілізованими країнами в кризові моменти їхньої історії. Так, він не є панацеєю, проте дозволить, серед іншого, продемонструвати втомленим війною та часто виснаженим психологічно громадянам України спроможність влади до трансформації. Не зайвим було б і надати реальних обрисів «коаліції перемоги», яка була проголошена у Верховній Раді в лютому 2022 року. Україна є парламентсько-президентською республікою, і відновлення балансу повноважень між гілками влади є важливим. Важливим не лише для громадян України, але і для наших партнерів.

Переходу на військові рейки наразі нема

Наприкінці 2023 року Україна зіткнулася з труднощами в отриманні фінансування від західних партнерів. Причини всередині США та Європейського Союзу появи цієї проблеми були різними, і не варто одразу шукати прямиї вплив владіміра путіна, хоч не варто недооцінювати приховані важелі тиску кремля. Проте отримання 60 мільярдів доларів військової допомоги від США і 50 мільярдів євро на 4 роки для відновлення економіки України від ЄС сьогодні поставлене на паузу. Палкі дискусії не допомагають вирішити проблему, тому потрібно залучати механізми парламентської дипломатії, лідерів громадської думки, проводити інформаційні кампанії. Зрештою, провести скорочення другорядних статей витрат власне українського бюджету, продемонструвавши готовність зтягнути паски.

На другому році широкомасштабного вторгнення українська економіка не може похвалитися ефективним переходом на військові рейки. Ми, швидше, стаємо свідками деміфологізації уявлень про потенціал України в ракетній та машинобудівній сфері, де вистачає проблем,

ніби запозичених зі сторінок дешевих шпигунських романів. Натомість забезпечити технологічний прорив у цих галузях складно з низки об'єктивних причин. Проблеми з фінансуванням військових потреб України Заходом мають стимулювати створення надзвичайно сприятливого клімату для інвестицій до оборонно-промислового комплексу, кооперації із сусідніми державами в питанні виробництва зброї та боеприпасів.

Слово року

У 2024 році у Вашингтоні пройде ювілейний саміт НАТО, на якому уникнути обговорення українського питання не вийде. Проте і всерйоз розраховувати на запрошення України приєднатися до Альянсу, на жаль, також не варто. НАТО прагне показати себе насамперед оборонним блоком, і не надто поспішає роздавати аванси країні, яка стала жертвою неспровокованої агресії з боку ядерної держави. Хоч Європейський Союз у грудні 2023 року оголосив про початок переговорів про вступ до його лав Молдови та України, цей процес також буде непростим. Про це свідчать, зокрема, кризи у відносинах України з країнами Вишеградської четвірки. Тому і проведення євроінтеграції потребує суттєвої мобілізації управлінських та інтелектуальних ресурсів.

Мобілізація з високою вірогідністю може стати словом року в Україні у 2024 році. Ми повинні зосередитися на досягненні перемоги над ворогом, відклавши вбік інші питання. Виглядає, що ефективність мобілізаційних зусиль є запорукою нашого виживання в умовах війни з росією.

ПОЛІТИКА

2024: момент цивілізаційної біфуркації

Михайло Самусь, Київ

Фото: Віталій Сокур, Український журнал

За підсумками російсько-української війни протягом 2023 року можна зробити кілька висновків та спробувати спрогнозувати хід бойових дій на майбутнє.

Безумовно, 2024 рік буде важким і, однозначно, не останнім у війні росії проти України. Ба більше, на мою думку, саме у 2024 році стане зрозумілим, куди піде розвиток людства: усе далі занурюватися в хаос «нового» світового порядку, де «сильні» автократії встановлюють свої правила для «слабших» націй; чи все ж Україні та Заходу вдасться переламати цю тенденцію і повернути надію на те, що базові демократичні цінності, права людини та бажання жити у світі, де існує міжнародне право, будуть і надалі слугувати стрижнем розвитку людської цивілізації.

Успішні операції в Харківській та Херсонській областях у 2022 році, котрі продемонстрували ефективність асиметричного та мережево-центричного підходів ЗСУ у веденні бойових дій, сформували готовність командування Збройних сил до здійснення у 2023 році вирішальних

кроків для деокупації території України від російських військ.

«Центр гравітації» противника

Як писав головнокомандувач ЗСУ генерал Валерій Залужний у своїй статті в листопаді 2022 року¹, «...єдиний спосіб докорінно змінити стратегічну ситуацію — це, безсумнівно, забезпечити проведення кількох послідовних, а в ідеалі — одночасних, контрнаступальних операцій під час

Генерал Залужний наголошував, що якщо розглядати кампанію 2023 року як переломну, то потрібно повернутися до визначення так званого «центру гравітації» в цій війні. Адже лише ефективний вплив на «центр гравітації» противника може призвести до результативних змін у ході війни. Якщо під цим «центром гравітації» розуміти контроль над Кримським півостровом, то логічно припустити, що на 2023 рік мала би бути запланована операція або серія операцій для деокупації півострова.

кампанії 2023 року». Генерал Залужний наголошував, що якщо розглядати кампанію 2023 року як переломну, то потрібно повернутися до визначення так званого «центру гравітації» в цій війні. Адже лише ефективний вплив на «центр гравітації» противника може призвести до результа-

тивних змін у ході війни. Якщо під цим «центром гравітації» розуміти контроль над Кримським півостровом, то логічно припустити, що на 2023 рік мала би бути запланована операція або серія операцій для деокупації півострова.

На запит і заклик Залужного щодо необхідності забезпечення критичних бойових можливостей та набору сил і засобів для проведення наступальних операцій відгукнулися західні партнери, котрі здійснили досить активні та рішучі кроки на підтримку плану командування ЗСУ. У рамках так званого Формату «Рамштайн» Україні були передані значні обсяги озброєння та військової техніки, які стали основою для створення нових бригад наступу. Так звана танкова коаліція, яка була сформована саме в рамках Формату «Рамштайн», надала Україні перші партії західних танків: близько 60 танків Leopard 2A різних модифікацій, 14 танків Challenger 2 та 150 танків T-72. Однак пізніше процес передачі танків був сповільнений, а танки Leopard 1A, які були запропоновані ЗСУ, перебували в не найкращому технічному та бойовому стані, потребуючи ремонту та модернізації. Броньовий захист та інші якості Leopard 1A не дозволяють вважати його повноцінним сучасним основним бойовим танком. Також затягнувся процес передачі 31 американського танка M1A1 Abrams, які були поставлені до ЗСУ лише восени 2023 року й не могли бути використані в наступальних операціях літньої кампанії 2023 року.

Критичний недолік — бракує домінування в повітрі

Рішення про передачу Україні сучасних багатоцільових винищувачів F-16 було ухвалене лише наприкінці серпня 2023 року, а їх надходження до складу українських Повітряних сил очікується на початку 2024 року. Відсутність домінування в повітрі — один із критичних недоліків угруповання ЗСУ, яке проводило наступальні операції у 2023 році.

Так само й перша передача Україні американських оперативно-тактичних балістичних ракет ATACMS відбулася лише в жовтні 2023 року. Ракети продемонстрували свою виняткову ефективність при ураженні аеродромів противника, на яких базувалася армійська та тактична авіація. Втім, зрозуміло, що повноцінне застосування ATACMS на полі бою відбудеться вже в наступних операціях ЗСУ у 2024 році. Це стосується і перспективних ракет GLSDB (Ground Launched Small Diameter Bomb) з дальністю польоту 150 км. Компанія Boeing (США) у співпраці з групою Saab (Швеція) розробила цю зброю для забезпечення можливості наземного запуску бомб малого діаметру GBU-39, призначених для використання в авіаційному варіанті. Очікується, що вони будуть передані ЗСУ України на початку 2024 року, хоч спочатку вважалося, що ЗСУ можуть отримати їх влітку або восени 2023 року.

Паритет у 2023-му, проблема у 2024-му

Крім того, виникли суттєві проблеми у виробництві боєприпасів. Оборонні промисловості України, США та ЄС виявилися неготовими до обсягів виробництва на рівні часів «холодної війни». На деяких ділянках фронту росія застосовувала у 2022 році до 70 000 боєприпасів на добу, тоді як у 2023 році вона скоротила їхнє використання до 7 000 на добу (через виснаження запасів та неспроможність російської промисловості задовольнити потреби російської армії). Україна у 2023 році також досягла рівня 7 тисяч боєприпасів на добу, вийшовши в паритет з російськими військами. У річному вимірі це означає, що ЗСУ потребуватимуть близько 2–2,5 млн снарядів для забезпечення достатньої інтенсивності артилерійського вогню на фронті. США та ЄС узяли на себе зобов'язання поставити 2 мільйони боєприпасів для потреб ЗСУ, але виробничі потужності США та ЄС поки що не дозволяють швидко виконати це завдання. За

оптимістичними оцінками, українська та західна промисловість зможуть вийти на необхідну потужність лише до середини 2024 року.

Без флоту, але з морськими дронами

За результатами літньо-осінньої кампанії Збройних Сил України можна констатувати, що завдання, поставлені на 2023 рік, на жаль, не були виконані. Тобто, незважаючи на потужні та інтенсивні опера-

Замість стрімких проривів українські війська вдалися до повільних операцій з мінімальним використанням бронетехніки та застосуванням тактики малих штурмових груп. Цей метод виявився ефективним, але темпи наступу були занадто повільними, щоб виконати головну мету літньої кампанії 2023 року — перерізати сухопутний коридор між Кримом і російською територією та створити умови для блокади Криму.

ції Збройних Сил України на південному напрямку, не вдалося досягти прориву фронту для перерізання так званого сухопутного коридору з території російської федерації до окупованого Криму. Також не вдалося здійснити наближення наземного компоненту ЗСУ до підготовки операції з деокупації Криму. Водночас вдалося досягти значних успіхів у морському домені (зокрема через ефективне використання

унікальних ударних морських дронів для знищення корабельного складу ЧФ РФ).

На ділянці фронту в Запорізькій області спроба використати технологічну перевагу Збройних Сил України проти масової російської армії, яка вжила безпрецедентних заходів для побудови потужних оборонних рубежів на окупованих територіях

Критики підходів українського командування вказують, що потрібно було зосередитися на південній наступальній операції і не вкладати ресурси на утримання Бахмуту та інших територій у Донецькій та Луганській областях. Водночас, навіть поверхова інформація щодо ситуації по всій лінії фронту (від Харківської до Херсонської областей) на момент початку українського наступу 2023 року свідчить про те, що ЗС РФ зосередили значні сили (понад 100 тисяч військ на Куп'янському та Лиманському напрямках), очевидно, очікуючи того моменту, коли ЗСУ перекинуть резерви з Харківської та Донецької областей на південь.

Запорізької області, провалилася без переваги в повітрі та достатніх засобів для прориву через ешелоновані щільні мінні поля та потужні російські укріплення. За

попередніми оцінками експертів, основною причиною уповільнення південного наступу були потужні мінні поля, які не дозволяли швидко просуватися вперед навіть західній техніці. Це створило умови, за яких російські безпілотники постійно отримували інформацію про напрямки та райони просування українських військ. Ця інформація в подальшому використовувалася для нанесення авіаційних та артилерійських ударів по українських підрозділах. Особливо небезпечними були авіаудари з використанням КАБ — керованих авіабомб, які російські літаки могли запускати з відстані 50 кілометрів від лінії фронту, поза межами досяжності українських сил протиповітряної оборони. Росії вдалося забезпечити досить масштабне застосування КАБ проти українських позицій по всій лінії фронту — до 1200 КАБ на місяць — що становило велику загрозу для наступу українських військ. Єдиним ефективним засобом протидії застосуванню російською авіацією КАБ є використання багатоцільових літаків F-16, котрі мають достатній потенціал (радары та ракети) для протидії російським літкам Су-34 та Су-35.

Повільні операції з мінімальним використанням бронетехніки

Крім того, ударні безпілотники — як дешеві FPV-безпілотники, так і більш складні «Ланцети» — стали значною загрозою для ЗСУ. Використання «Ланцетів» не набуло такого широкого розповсюдження, як використання FPV-дронів, але їхня більша дальність польоту (є версії з дальністю до 70 км) і більша вибухова потужність роблять їх серйозною загрозою для українських сил. Збільшення кількості «Ланцетів» на полі бою ще більше підкреслило необхідність розвитку систем радіоелектронної боротьби та систем протиповітряної оборони малої дальності.

У цих умовах замість стрімких проривів українські війська вдалися до повільних операцій з мінімальним використанням

бронетехніки та застосуванням тактики малих штурмових груп. Цей метод виявився ефективним, але темпи наступу були занадто повільними, щоб виконати головну мету літньої кампанії 2023 року — перерізати сухопутний коридор між Кримом і російською територією та створити умови для блокади Криму.

... і підрив Каховської ГЕС

Ще однією причиною відсутності очікуваних результатів у 2023 році щодо виходу ЗСУ на кордон із Кримом став підрив російськими окупаційними військами Каховської ГЕС 6 червня 2023 року. Ймовірно, що росіяни знали дату початку українського наступу (7 червня 2023 року) і підрвали ГЕС якраз 6 червня, за день до початку наступу, затопивши величезні території лівобережжя Дніпра в Херсонській області. Саме в цьому районі українські війська могли планувати форсувати Дніпро і провести швидку операцію з прориву менш потужних російських ліній оборони. Відстань від Дніпра до Кри-

му в Херсонській області становить лише 85 км, тому такий варіант був цілком імовірним. Ба більше, восени 2023 року, після висихання затоплених ділянок лівого берега Херсонщини, українські морські піхотинці провели операцію з форсування Дніпра та захоплення кількох плацдармів на лівобережжі Дніпра. Однак ці дії, ймовірно, мали б набагато потужніший ефект, якби були проведені одночасно з наступом української армії в Запорізькій області влітку 2023 року. Плацдарм на лівому березі Херсонщини може знову зіграти свою роль у наступному українському наступі у 2024 році.

Російська надія на «мирний план»

Існують також різні оцінки тактичного плану щодо правильності дій українського командування з проведенням відразу кількох операцій як на південному, так і східному напрямку. Критики підходів українського командування вказують, що потрібно було зосередитися на південній наступальній операції і не вкладати ре-

сурси на утримання Бахмуту та інших територій у Донецькій та Луганській областях. Водночас, навіть поверхова інформація щодо ситуації по всій лінії фронту (від Харківської до Херсонської областей) на момент початку українського наступу 2023 року свідчить про те, що ЗС рф зосредили значні сили (понад 100 тисяч

Україні та Заходу варто готуватися до надзвичайно важкого 2024 року, але водночас усвідомлювати, що в разі провалу задумів про «заморожування конфлікту» та «мирної угоди» на своїх умовах після президентських виборів у США, кремль буде готовий до війни на виснаження.

військ на Куп'янському та Лиманському напрямках), очевидно, очікуючи того моменту, коли ЗСУ перекинуть резерви з Харківської та Донецької областей на південь. У подальшому надзвичайно інтенсивні спроби росіян у жовтні–грудні 2023 року прорвати український фронт на Куп'янському, Лиманському, Бахмутському, Авдіївському напрямках із використанням потужних угруповань військ підтвердили припущення, що командування ЗС рф очікувало ослаблення українського угруповання на Донбасі з метою прориву фронту й досягнення цілей з повної окупації Донецької області.

Тому продовження активних наступальних тактичних дій ЗСУ на Бахмутському напрямку та міцні оборонні операції на Куп'янському та Лиманському напрямках протягом усього 2023 року не дозволили ЗС рф досягти жодних суттєвих результатів на Донбасі. Натомість надвеликі

втрати росіян в операції на Авдіївському напрямку призвели до зриву задуму російського командування щодо захоплення стратегічної ініціативи протягом зимової кампанії і завдання поразки ЗСУ у 2024 році.

У російських інтенсивних атаках на Авдіївському, Куп'янському, Лиманському, а також Бахмутському напрямках наприкінці 2023 року присутній і політичний аспект. У березні 2024 року будуть проводитися «вибори путіна», котрі мають формально легітимізувати путінський режим на наступні 7 років. А підтримка 80–90% виборців має начебто показати повну підтримку війни росії проти України.

Водночас очевидно, що стратегічний задум росії на 2024 рік полягає в досягненні вирішальних військових здобутків на Донбасі (оптимальний результат — окупація всієї Донецької області; максимальний — окупація Донецької, Запорізької області та створення умов для продовження стратегічного наступу вглиб України) і не допустити прориву ЗСУ на півдні з виходом до Криму. Якщо цей сценарій вдасться реалізувати до виборів у США (листопад 2024 року), це дасть можливість запропонувати новому президенту Сполучених Штатів «мирний план» щодо війни з Україною. Цей план може полягати в «замороженні конфлікту» через припинення західної допомоги Україні і примушення керівництва України до переговорів з росією. Кремль може запропонувати США натиснути на Київ щодо підписання з рф «мирної угоди» (насправді — капітуляції України), яка передбачатиме відмову України від вступу до НАТО та ЄС, а також збереження за росією всіх окупованих українських територій на момент переговорів. Крім того, росія, очевидно, буде наполягати на відмові України від виплати репарацій з боку рф за шкоду, заподіяну під час агресії проти України і зняття будь-яких звинувачень у воєнних злочинах керівництва росії та інших громадян росії, які брали участь в агресії проти України.

Україні та Заходу варто готуватися до надзвичайно важкого 2024 року

Саме тому росія радикально збільшила військові витрати до 30% від загального розміру державного бюджету на 2024 рік (в абсолютних цифрах це близько 110–120 млрд доларів США)². Очевидно, що кремль сподівається досягти вирішального результату у війні проти України протягом 2024 року, оскільки витратити на війну третину державного бюджету важко навіть авторитарним режимам на кшталт росії.

Водночас не має бути жодних ілюзій щодо готовності кремля максимально довго функціонувати в режимі «військової економіки», намагаючись перемогти Україну й Захід у війні на виснаження. Особливо, якщо це будуть дозволяти нафтові та газові прибутки. Відповідно до інформації Center for Research on Energy and Clean Air, росія, починаючи з 24.02.2022 року отримала з продажу нафти й газу близько EUR 554 мільярдів. Такі прибутки, незважаючи на санкції, дозволяють кремлю зберігати надвисокі витрати на війну, включно із закупівлею заборонених для росії мікрочипів та високих технологій для виробництва озброєнь. Також це дозволяє рф закуповувати боєприпаси в Північній Кореї, далекобійні дрони-камікадзе — в Ірані, боєприпаси та всюдиходи — у Китаї тощо. Крім того, фінансовий ресурс надає кремлю можливості вербувати на війну достатню кількість піхоти, яка має низьку якість підготовки, але цілком задовольняє російських генералів, котрі часто використовують радянську тактику «м'ясних штурмів» Другої світової війни.

У зв'язку із цим, Україні та Заходу варто готуватися до надзвичайно важкого 2024 року, але водночас усвідомлювати, що в разі провалу задумів про «замороження конфлікту» та «мирної угоди» на своїх умовах після президентських виборів у США, кремль буде готовий до війни на виснаження.

Дестабілізація і пропозиція «переговорів»

Росія буде намагатися виснажити Україну та Захід, діяти гібридними методами для руйнації внутрішньої стабільності та солідарності в НАТО та ЄС, і знову пропонувати «переговори». З огляду на це, Україні та Заходу необхідно нарощувати виробництво озброєнь та військової техніки, мобілізувати економічні можливості і прагнути до економічної поразки росії через запровадження подальших санкцій, котрі будуть спрямовані на обмеження як технологічних, так і фінансових можливостей рф.

«Триразове харчування, лікування добре, є зв'язок із рідними»

Тетяна Козак, Київ
Фото: Тетяна Козак

Україна створює умови для гідного утримання військовополонених, виконуючи вимоги Міжнародного гуманітарного права. Репортаж із табору для військовополонених «Захід-1».

Табір «Захід-1» розташований на Західній Україні. Точне місце називати заборонено — з міркувань безпеки. Але це глибокий тил, як того вимагає Женевська конвенція, що регулює поводження із військовополоненими. Раніше це була виправна колонія, яку на вимогу Міжнародного гуманітарного права з початку повномасштабного вторгнення переобладнали суто для утримання російських та українських громадян, захоплених у полон на полі бою.

Скільки військовополонених в Україні — не розголошується. Але колонія виглядає заповненою.

Під час відвідування табору «Захід-1» журналістам нагадують, що зйомка військовополонених може бути лише з їхнього дозволу. Запрошуючи представників преси до табору, українська влада має намір продемонструвати, що дотримується Женевських конвенцій, на відміну від росії, яка приховує місцезнаходження полонених українців, надаючи Міжнародному комітету Червоного Хреста лише частковий доступ до них, та тримає військовополонених у значно гірших умовах, без належного харчування та медичної допомоги, у звичайних колоніях, де відбувають покарання засуджені злочинці.

Умови

Новоприбулі полонені проходять двотижневий карантин в окремому блоці табору «Захід-1», щоб виключити інфекційні захворювання або виявити проблеми з пси-

хікою, а після цього, якщо здорові, приєднуються до решти. Їм видають форму синього кольору, свої речі вони складають у мішки та віддають на зберігання. Мешкають у кімнатах приблизно по 20 людей. Кожне ліжко помічене табличкою з ім'ям військовополоненого, який його займає, роком народження та відміткою про застудження — за якими статтями та строк відбування покарання. Громадян України, які воювали на боці російських військ у складі підрозділів «ДНР» та «ЛНР» застуджують за державну зраду та участь у незаконних збройних формуваннях, а російських громадян — лише за воєнні злочини. Перших тут — значна кількість.

День для військовополонених у таборі «Захід-1» починається о шостій годині ранку. Вони прокидаються, снідають та йдуть працювати. Робочий день триває до 16:30, з перервою на обід та перекур. На вибір у полонених є кілька майстерень, де вони можуть працювати. Деякі працюють на кухні — готують для інших їжу та миють посуд. Працювати мусять усі, крім поранених та офіцерів. Хоч офіцери добровільно погоджуються виконувати якісь роботи — так скоріше минає день. Заробітна плата — 10 гривень на день. На утримання кожного військовополоненого Україна витрачає 10 тисяч гривень на місяць.

Після роботи, ввечері, — вільний час, під час якого вони можуть дивитися телевізор, по якому транслюють «Єдиний марафон», займатися на спортивному майданчику або вільно спілкуватися з іншими. На території табору є каплиця для християн, а також кімната, де можуть молитися мусульмани. Відбій о 22:00.

На вході до житлових корпусів та в загальних приміщеннях розвішані таблички з правами та обов'язками військовополонених. Вони написані російською. Російськомовні книги є в бібліотеці. Здебільшого читають зарубіжну й російську класику, фантастику й детективи. Але є і попит на підручники з української історії.

Уздовж центральної алеї табору розмістили стенди з видатними постатями України: учасниками визвольного руху, гетьманами, політиками, культурними діячами, науковцями, спортсменами, — та описом їхніх внесків. Повз них полонені проходять щодня.

Донеччанин

Поранених тримають окремо, у медсанчастині. Наразі в тимчасовій — нове приміщення нещодавно відремонтували та готують для переїзду в нього військовополонених. Там є рентген-кабінет, операційна та стоматологічний кабінет.

В одній із кімнат, куди дозволяють зайти журналістам, — усі ліжка зайняті. Поранені лежать. У кількох на кінцівках — апарати Ілізарова або гіпс. В інших немає кінцівок — ноги чи руки. Поряд з їхніми ліжками стоять інвалідні крісла або милиці.

Двоє чоловіків грають у шахи. Один із них представляється — Сергій, 32 роки, з Горлівки на Донеччині. У нього немає ступні та частини ноги — до середини литки. Він пояснює, що наступив на міну. Це сталося 6 червня 2023 року під час боїв біля Майорська. Тоді ж потрапив у полон, де вже перебуває шостий місяць. Запевняє, що умови тримання нормальні: триразове харчування, лікування добре, є зв'язок із рідними.

— Звісно, хочу додому, — каже Сергій російською.

На відміну від деяких інших мешканців Донеччини та Луганщини, він не намагається продемонструвати свої знання української.

У Горлівці залишилися його жінка, батьки, сестра.

Сергій запевняє, що іншого виходу, як йти воювати, у нього не було. Виїхати він, чоловік призовного віку та співробітник МНС, не міг. І коли в грудні 2022 року отримав повістку, мусив йти. 10 днів тренувань на полігоні в Горлівці — і далі воював у складі 269-го окремого стрілецького батальйону «ДНР» на посаді стрілка. Сергій запевняє, що його основним обов'язком протягом шістьох місяців служби була евакуація поранених та загиблих.

— Жоден не хоче йти воювати там, щось відбивати, щось завойовувати, — каже він про горлівчан.

Він нагадує, що війна для них почалася ще у 2014 році. Та повторює пропагандистські штампи про те, що українські війська дев'ять років обстрілювали Донбас та вбивали там мирних мешканців. Чому так сталося, він не каже, лише звинувачує світове співтовариство в бездіяльності. Себе вважає справжнім патріотом, який залишився допомагати своєму народу. На відміну від тих, хто виїхав на підкон-

трольні Україні території — їх він називає втікачами.

— Втекти? Залишити своїх рідних та близьких? Тих, хто потребував допомоги? — каже Сергій.

Україна вважає його зрадником. У 2014 році він, український ДСНСник, перейшов працювати до вже окупаційного МНС — командиром загону пожежних-рятувальників. Його участь у бойових діях додатково кваліфікували як створення терористичної організації та участь у незаконних збройних формуваннях. Нещодавно донеччанина засудили на 15 років.

Хоч він у суді визнав провину, у розмові Сергій каже, що вирок несправедливий.

— Було б справедливо, якби у 2014 році Україна продовжувала платити зарплату, продовжувала спонсорувати МНС, а не звільняла просто, — намагався пояснити чоловік. — Зараз ті люди, які звільнились, які пішли, перевелись, невідомо, хто де. Одиницям пощастило влаштуватися саме за освітою. Тобто Україна не потурбувалася ні про що! Їдьте туди, не знаю куди. Якщо ви думаєте, що зарплатня була велика — ні! 250 доларів — на них ви багато зберете, якщо ви працюєте один?! Ось я. Орендувати квартиру десь, сплатити за неї, купити собі поїсти, одягнутися-взутись і ще на роботу поїхати?

Але він замовчує про репресії «ДНР» щодо тих українських громадян, хто виступав проти окупації, про тюрму «Ізоляція» в Донецьку, де російські ФСБшники катували цивільних заручників та військовополонених, про те, що взагалі без фінансової та військової допомоги росії «ДНР» та «ЛНР» ніколи б не існувало.

Сергій, як і багато інших тут, розраховує на обмін.

— Повертаюся через рф до Горлівки, додому. Потім роблю собі ніжку й подивимось, може, поїду кудись. Через те, що я інвалід, брати участь у бойових діях не буду.

Інші мешканці окупованих територій України, кому пощастило не отримати поранення, не впевнені, чи зможуть уникну-

ти повторної мобілізації. Але обіцяють, що намагатимуться, бо вже «навоювались».

Штурмова рота Z

Військовополонені мають можливість тримати зв'язок із рідними: листуються з ними, отримують від них посилки, грошові перекази та мають змогу зателефонувати кожні два тижні через IP-телефонію.

Телефон знаходиться в окремій кімнаті, куди військовополонені заходять по черзі, поки решта чекає в строю на коридорі. На розмову є п'ять хвилин. Якщо не додзвонився з першого разу, можна спробувати набрати ще раз. Усі розмови записуються.

Санал Іванов із Калмикії вперше з початку полону телефонує мамі. Мама лається з подиву, що він у таборі в Україні. А потім гірко каже сину:

— Ти зібрав усі біди, які можна було пройти.

Санал — стрілець-санітар зі штурмової роти Z. Тобто його завербували представники Міноборони рф у колонії. Він сидів там із травня 2022 року після отримання вироку за хабарництво. До того він був співробітником Федеральної служби виконання покарань (ФСВП) та працював фельдшером у сумнозвісному московському СІЗО №1 «Матроська тиша». Його затримав Відділ служби безпеки ФСВП під час отримання грошей за пронесення забороненого предмета — телефону — ув'язненому. Отримав два роки, які б завершилися у грудні 2025 року. Погодився піти на війну, щоб отримати повну амністію та «очищення» — тобто згадки про його засудження ніде не було б після служби. Зробив, каже, заради дітей. Щоб їм його судимість не стала перешкодою в кар'єрі.

Коли він потрапив у полон, йому залишалося відвоювати 58 днів. Це сталося 22 вересня 2023 року на островах поміж Кринками та Козачими Лагерями на лівобережжі Херсонщини. Як він розповідає, під час евакуації інші солдати його роти перепливали річку, а він пішов шукати дерево, щоб зробити переправу. Так натра-

пив на українських військових. Спочатку місяць був у СІЗО Миколаєва, потім ще два з половиною тижні — у київському СІЗО, а на початку вересня його перевели до табору військовополонених.

Просить маму під час їхньої першої розмови, щоб вона спробувала переказати його гроші з картки собі, та надає інструкції, як це зробити. А далі дає номер волонтерки, яка допоможе передати в табір посилку.

— У принципі, набір той самий, що ти коли мені в СІЗО посилки відправляла. Те саме, тільки без куртки й худі. Натільну білизну хоча б, — каже Санал матері.

Вона йому розповідає, що його сина, Убуша, який вчиться в університеті, нещодавно забрали в армію на строкову службу. Санал у відповідь важко зітхає та мовчить.

Зараз він сумнівається, чи варто було взагалі йти на війну. Та повторює, що зробив це виключно задля дітей. Сподівається, що по поверненню в росію після обміну, отримає обіцяну амністію.

Здається, усіх у таборі хвилює одне питання: коли обмін. Жоден із тих, з ким вдалося поговорити, не казав, що відмовляється повертатися до росії, або на Донеччину чи Луганщину. За словами Петра Яценка з Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, такі є, але одиниці.

Тим часом Координаційний штаб повідомив про відкриття ще одного табору — «Захід-2». Та оголосив про плани відкрити третій табір для військовополонених. Розширення необхідно, бо військовополонених збільшилось. Це пов'язане як із ситуацією на фронті, з мотивацією російських солдатів, яка погіршується, так і через блокування обмінів військовополоненими російською стороною. Останні обміни відбулися влітку.

У Координаційному штабі вважають, що росія використовує питання полонених, щоб дестабілізувати Україну зсередини.

ТЕМА

Тарас Іщик:

«Символи важливі як ніколи, особливо зараз»

Спілкувалася **Ленка Віх**, Львів
Фото: з архіву Тараса Іщика

Тарасе, ви є частиною команди, яка започаткувала розробку нового дизайну для Збройних сил України. Ви над цим почали працювати вже на службі в армії чи запропонували свої послуги Збройним силам ще як цивільний графік, дизайнер?

Я послуги дизайнера Збройним силам не пропонував. Це складно. Людина ж не знає, до кого звернутися, не розуміє, як і хто таке затверджує. Це вже було в Збройних силах, там мені дали спробувати себе в комунікаціях, у тому числі в графічному дизайні. А перші мої спроби були ще в рідній 103-й окремій бригаді територіальної оборони ЗСУ. Пізніше вже з'явилися деякі знайомства, у тому числі познайомився з помічницею Головнокомандувача Збройних сил генерала Залужного Людмилою Долгозовською і вона вже ввела мене в курс того всього, що відбувається в плані дизайну й комунікацій у Збройних силах. І тільки після того вже було більш зрозуміло, що потрібно.

Із чого ви починали?

Якщо ми говоримо з погляду дизайну, то тут просто не було нічого. Ми починали з найбазовіших речей. У нас є дуже багато різних бригад, які ведуть комунікацію, спілкуються із цивільною аудиторією через соціальні мережі, через Facebook, Youtube тощо. Дивлячись на них, ми, у принципі, розуміємо, що це Збройні сили, але візуально ми не можемо відрізнити, хто є хто. Тільки, скажімо, за допомогою наукавних знаків, емблем. Але, крім того, можуть бути ще інші складові, як-от шрифт, колір. Ті речі, які нам дозволять дуже швидко визначити, хто перед нами. Для того треба було створити певну систему, у якій би все це було, і щоб вона була простою та виконувала ті завдання, які потрібно. Ну, звичайно, щоб вона була історично виправданою, тому що військо є транслятором історичної традиції, її тягlostі. Коли ми вже зробили певний поверховий аналіз, ми зрозуміли, що та тягlostь дуже непорядкована з візуального погляду. З одного боку, ми за до-

помогою символіки посилаємося на козацтво, козацькі малинові хрести, з другого боку, ми тяжіємо до Української Народної Республіки. І, скажімо, якоїсь однієї позиції в нас немає. Тобто розуміємо, що наша тяглість історична мала би починатися ще з княжої доби й що нам треба якось передати це через візуальні речі, але водночас треба розуміти, що в теперішній час і в дизайні ти дуже багато елементів не вставиш. Не можна вставити в одне зображення і козака, і лицаря, і сучасного солдата. Це ж різні доби.

Ви більше орієнтувалися на УНР, як так розумію?

Скажімо так, та команда, з якою я маю честь працювати — це волонтери з групи «Нове військо», які з 2015 року оновлюють систему символіки та емблематики, — із самого початку задала курс на західний вектор розвитку у візуальному плані. Тобто зміна однострою, яку ми бачимо, наприклад, парадного, взорується на традиції Української Народної Республіки, тому що в той час уніформістика була більше розвинена. Ну й, будьмо відверті, це була перша регулярна армія української держави як такої. Отже, ми вже маємо цей історичний спадок, який було б великим злочином не використати. З іншого боку, у тій розробці, у тій підставовій інструкції, що закладає інструменти, якими треба послуговуватися в графічному дизайні, треба було закласти такі елементи, які охоплювали б усі історичні доби, якщо ми говоримо про історичну тяглість. Тобто військовий тризуб, який зараз використовують, це є і знак Князя Володимира, і знак армії Української Народної Республіки. Той символ, який зараз транслюється на нарукавних знаках сучасного українського війська, це якраз є та нитка, яку ми протягуємо через усю систему. Ну і, звичайно, досвід з інших армій світу, який багато в чому спирається на сучасний дизайн. Теперішня війна — це одне. Ми в ній маємо перемогти й усі сили треба спрямовувати на те, щоб перемогти.

Але після війни армія буде дуже великим гравцем на ринку праці. Ми зараз маємо дуже велике військо, понад мільйон осіб. А коли армія опиниться на конкурентному ринку праці, їй треба буде чимось захоплювати людей, у тому числі через графічний дизайн. Це інструмент, через який ми правильно доносимо інформацію. Якщо ми беремо графічну складову, візуальну, то перед нами може стояти вибір: МакДональдс, Reebok або інший відомий бренд — або Збройні сили України. Ну то, очевидно, що якщо ми хочемо виграти цю битву за розум людини, за те, щоб вона йшла до нас, то ми маємо виглядати відповідно. А Збройні сили мають виглядати якнайкраще. І тому це дуже амбітне завдання.

Що вам на цю хвилину вже вдалося реалізувати?

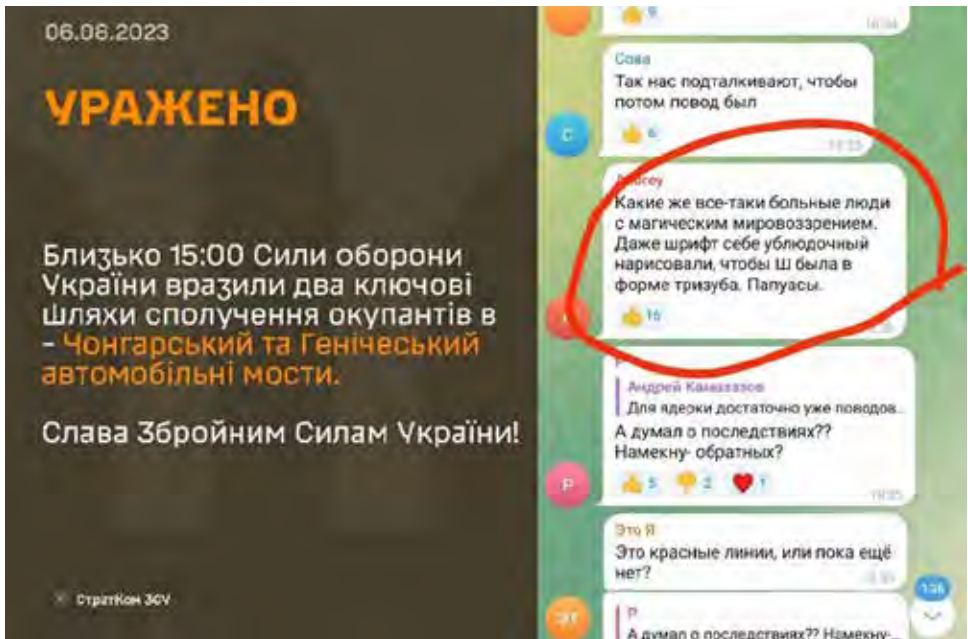
Станом на зараз, уже діє брендбук ЗСУ. Це інструкція, це книга, яка містить у собі всі рекомендації для всіх, хто працює із комунікацією. Тобто для пресофіцерів, для фахівців служб зв'язків із громадськістю всіх видів ЗСУ. Це інструкція для них, як їм оформляти зображення в соціальних мережах, як їм оформляти відео, як оформити подяки, візитки, ділову продукцію і так далі. Тому що це все є нативною рекламою.

Це така матриця, яку використовують сьогодні всі великі фірми?

Фактично, це є базова книга для тих, хто працює з візуальною комунікацією.

І до того ще входять шрифти, так?

Крім самої книги, це ще дуже багато різних макетів. Наприклад, якщо ми хочемо зробити папку або книгу, ми мусимо мати якийсь шаблон, темплейт. Відповідно, ті всі макети є і є всі ті запчастини, і людина, яка з цим працює, може просто взяти використати, змінити так, як їй потрібно, у межах встановлених правил, і тоді це буде виглядати правильно. Це була дуже довга й копітка робота, не скажу, що великої команди, нас багато не було, але про-

Ми мали й маємо базову проблему. В Україні дуже часто використовують російський шрифт Izhitsa. Це шрифт псевдостарослов'янський, адаптований під ніби українсько-російське письмо. Він виглядає як старослов'янські літери. Його розробила Світлана Єрмолаєва у 80-х роках, російська дизайнерка. У теперішніх умовах це інструмент впровадження «руського духа». Що в росії його використовують, що в нас. І в Україні ви можете його побачити на автобусних зупинках, і що найстрашніше — на поховальних стрічках його теж використовують.

сто в нас було таке інтенсивне проведення часу.

Зустріла інформацію, що над цим працювало десь восьмеро людей.

Скажімо так: ті, хто робили руками, просто руками, це тільки троє, усі решта — це до-радча команда. Вона досить велика, тому що, наприклад, перша, до кого я звернувся, коли хотів цю ініціативу реалізувати, звичайно, що це Людмила Григорівна Долгоновська, яка була радницею Головнокомандувача, і я потім став уже дизайнером Головнокомандувача. Тобто безпосередньо робив для нього всі візуальні рішення, ви маєте змогу їх бачити й зараз на його сторінці у фейсбуці, у твіттері й так далі. Згодом я звернувся до Віталія Гайдукевича, це відомий український журналіст і голова волонтерської групи «Нове військо». Він, власне, усю цю команду зібрав. Інших людей, які б настільки системно підійшли до зміни всієї символіки, в Україні немає. Ну і зрештою, це трохи відрізнялося від того, чим вони займалися, бо вони займалися одностроєм, нарукавними знаками, пра-

порами й так далі, а тут це більше історія про рекламу, тобто про маркетинг. Але вони цим зацікавились. Нам важливо було побудувати цю систему, тому що символіка та емблематика Збройних сил і айдендика, я їх розділяю, це три різні терміни. Скажімо, є символіка, офіційно затверджена Указом Президента, вона на прапорах, на штандартах тощо. Є айдендика — та, що менш деталізована, вона дуже простих форм. От, наприклад, є в нас емблема сухопутних військ, це малиновий хрест із тризубом і мечами, або у випадку Військово-Морських Сил — із якорями й так далі. Вона дуже деталізована. А коли нам треба це подати в дуже малому розмірі, на якомусь білборді — потрібна простіша форма символу, логотип. Відповідно, ми прийшли до цієї системи, базованої на військовому Тризубі, і ми хотіли б у перспективі, щоб і символіка Збройних сил оновилася, тому що ми бачимо, що є певні історичні й технічні недоліки в тій символіці, які треба було б оновити. Ми будемо армію сучасного зразка й нам треба відмовлятися від усього неправильно побудованого, неправильно налаштованого і просто налаштувати ті всі механізми і процеси, до яких 30 років нікому не було діла.

Бо все це залишалось з радянських часів, тільки трохи підкориговане?

Тут багато історій, які я чув. Наприклад, щодо малинового як базового кольору Збройних сил саме в емблематіці. Не секрет, що бойові прапори всіх військових частин Збройних сил — малинового кольору. Емблема Збройних сил — написано, що вона малинового кольору, але фактично вона рожевого кольору. А чому малинового? Насправді історія Козаччини нам показує, що в них не було якоїсь системи колористики прапорів, вони робили різні прапори: були жовті, сині, зелені, з різними фігурами, з хрестами, півмісяцями, зірками й так далі. А чомусь існує такий стереотип, що козацький прапор — малиновий. Кажуть, що коли вибирали колір прапора, то хтось сказав: ну, а який же

ж має бути, якщо «Гей, там на горі Січ іде, гей, малиновий стяг несе?». І все. Значить, має бути малиновий.

А тоді, коли це робили, то він взагалі був близький до червоного, до радянського.

Зараз в емблематіці Збройних сил усе більше викристалізувалося, тому що всі роди і види військ мають свої кольори. Вони різні. Сили спеціальних операцій мають сірий, десантно-штурмові війська мають багряний (maroon) колір тощо. Систему зробити нескладно, головне, щоби було бажання просто звести все до купи, щоб воно насправді вже було системою. А це ще дуже довгий шлях. Ми добре почали, але тепер питання, як це все завершити. Змінювати символіку зараз означає перешивати всі бойові прапори, хоч для держави, я думаю, це не є велика витрата, ми підрахували, що це приблизно 10 млн гривень для всіх Збройних сил. Хоч тепер погоджуюсь, народ може цього не зрозуміти, нащо витрачати стільки грошей. Ніхто не каже, що якщо зараз змінимо прапори, то одразу переможемо у війні, але символи важливі як ніколи, особливо зараз.

А буде сенс міняти прапори після війни? Чи не краще, щоб воїни воювали вже під новими прапорами, щоб закінчення війни зустріло їх із новою символікою?

Це було би дуже добре, якби це залежало від нас. Тобто ми постійно це пропонуємо, промуємо, просуваємо це питання, але ми люди невисокого польоту, ми дуже близькі до народу й ми зараз розуміємо, наскільки народ болюче сприймає витрату грошей на щось, що вимірюється мільйонами гривень.

Не класти бруківку, а дати хлопцям на фронт.

Звісно, і це надзвичайно важливо.

З другого боку, нещодавно я чула десь у Скаб'євої чи в іншого російського пропагандиста, що українці «взагалі вже звар'ювали, бо так хо-

Ми заклали в брендбуці церемонійний шрифт. Ми довго думали і зупинилися на варіанті шрифту Volja, який розробила Марчела Можина, українська шрифтотворця. Вона зробила його на основі типографії Ніла Хасевича, українського повстанського художника, і ми зрозуміли, що кращого варіанту в теперішні часи просто не може бути. Цей шрифт пахне духом боротьби, повстання і визволення України, властиво, це саме те, що й має бути на бойових прапорах і на нагородах.

чуть відмежуватися від москви, що навіть шрифт Збройних сил поміняли».

Звичайно.

Тобто воно працює?

Воно все працює в комплексі й буде працювати ще краще. Тому що одна справа — показати, що таке може бути, а цілком інша — змінювати свідомість українців. І, як кажуть професіонали, поведінку цільової аудиторії. Для нас це важливо, тому що це інструмент, який дає нам можливість конкурувати з іншими арміями світу, з іншими компаніями, у тому числі на ринку праці. Не всі люди в Україні хотіли б іти до армії одразу й завтра. І таке бажання з'являється не просто звідкись, воно з'являється на основі виховання, на основі знання історії, але, крім того, воно будується шляхом сталої комунікації. Якщо ми постійно будемо проводити якісь маркетингові активності, шукати в людини точки болю, пропонувати якісь речі від держави, з якими вона буде відчувати себе захищеною, буде мотивованою, можливо, ми

зможемо їй транслювати те, про що вона ніколи не думала. І лише стала комунікація допоможе нам у тому числі збільшити кількість тих, хто хотів би перспективно служити в армії. На жаль, за 30 років сталої комунікації, рекламної, у плані набору до Збройних сил немає. Навіть зараз. І це дуже шкода, тому що це процес тривалий, його вплив ми будемо бачити років через п'ять, якщо б це почати зараз. Тут можна вже думати іншими категоріями, що нам потрібно зібрати людей на наступну війну, а для того починати треба працювати вже зараз. От тому це дуже цікаві й перспективні речі. Це не просто гарна картинка, не просто гарне зображення, це інструмент — рекламний, маркетинговий, комунікаційний, який можна використовувати як завгодно, і в ньому вже закладений той зміст і сенс, який потрібен саме зараз.

Це не лише гарна картинка, це фактично щось, що має діяти на підсвідомість.

Так, безперечно.

Коли ви обдумували цю систему комунікацій — зважали лише на маркетинг, скажімо, наднаціональних компаній, чи й на те, як на цьому полі працюють інші армії світу? Чи є для вас якась армія прикладом і чи взагалі за останнє десятиліття якась армія мала подібний досвід?

Звісно, ми вивчали іноземний досвід, він увесь доступний в інтернеті, можливо, не весь сповна, але того, що ми бачили, цілком достатньо. Скажімо, у країнах Західної Європи (і навіть Східної, у тій самій Польщі) військо має конкурувати, як я вже казав, на ринку праці з іншими. І вони з цим дуже добре дають собі раду. Десь краще, десь гірше, але реклама, промоція — вона працює. Найкращий для мене приклад, звісно, це армія Сполучених Штатів Америки. Там у маркетинговому плані працюють професіонали, на це дійсно виділяють дуже хороший бюджет і ми бачимо результат. Та комунікаційна політика, яку вони проводять,

і відбір, і та система в їхніх збройних силах, які вони будують, не націлена на те, що кожен може туди потрапити, тому туди потрапляють справді лише ті, хто цього хоче, хто на це мотивований — вони можуть таке собі дозволити, бо для цього є низка чинників. Зокрема тому, що в них, наприклад, немає відкритої війни на їхній території. Але сама система гарно працює. Бачимо їхні маркетингові активності, те, як вони підходять до відео, фотоматеріалу, просто прекрасно. Не треба далеко ходити, збройні сили Польщі теж дуже гарно працюють із маркетингом. Це ми можемо бачити через їхні однострої, через дефляди, які вони проводять на свято Війська Польського, якою зброєю вони стріляють, який дизайн мають їхні нові розробки танків і так далі. Це теж підсвідомо впливає на вибір того чи іншого поляка, який уже не хоче сидіти за кермом Т-62, а за кермом якогось нового польського танка або «Абрамса». І навіть у плані зовнішньої комунікації вони набагато більше просунулись, це не може не тішити. Тобто ми дивилися на все це, але також розуміли свої реалії. Тому що, будьмо відверті, у наших Збройних силах зовнішньою комунікацією не завжди займаються ті люди, які за своїм фахом є комунікаторами. Збройні сили збільшилися учетверо після повномасштабної війни. І тому нам потрібно було побудувати таку систему, яка би була проста у використанні — це дуже важливо, аби людині, яка не вміє нічого зробити у фотошопі або в ілюстраторі, дати такий інструмент, щоб вона за мінімальну кількість рухів зробила максимальний результат. І це якраз був компроміс, тому що воно виглядає, з одного боку, ніби робота дизайнера, а насправді це робила людина, яка ніколи в житті такими речами не займалася. Воно із часом буде оновлюватись, вдосконалюватись, будуть додаткові якісь елементи, більш витончені графічно, але поки що воно має запрацювати, щоб люди до цього звикли і змогли ідентифікувати, що, дійсно, ці матеріали виходять зі Збройних сил, тобто це офіційні матеріали.

Тому що Збройні сили, на відміну від інших сил оборони, досить унікальні. Це армія. Це спільнота людей, завданням якої є оборона від зовнішнього ворога. Я вважаю, що в будь-якій країні це найважливіше, що є в державі. Якщо немає армії — немає держави. І тому навіть у плані символіки — символіка має бути унікальною.

А у вас уже є якісь такі проміжні результати, з якими ви можете сказати «от тут видно, що воно подіяло», крім реакції росіян, на яких це подіяло.

Мені особисто складно це заміряти, тому що є управління стратегічних комунікацій в Апараті Головнокомандувача Збройних сил, де й мали б заміряти охоплення, активність, наскільки ті чи інші матеріали впливають і так далі. Я, на жаль, не маю доступу до цих даних. Мені цікаво було, як усередині Збройних сил це сприймають. Зараз уже реагують добре, але це тому, що мені треба було поспілкуватися з кожним пресофіцером кожної бригади в Збройних силах окремо. А це кілька сотень. Уявіть собі, що людина ніколи взагалі не працювала з графікою, а тут їй надсилають 30 ГБ різних файлів — я ще до того записав відеоуроки, там показано, де на комп'ютері, яким пальцем, куди натискати. Але людина, перебуваючи в зоні бойових дій, не хоче в це вникати. Треба було пояснити, що все це офіційно затверджено, і що вони повинні це використовувати. І я кожному

мусив розповідати те саме, що всі вже давно могли прочитати. Це був досить довгий шлях, але зараз уже десь, я так оцінюю, відсотків на 85 воно працює так, як мало би працювати. Тобто ми пройшли перший етап. У Збройних силах цього ніколи не було. А тут з'явився документ, який регулює їм грамоти, подяки, картинки, усе, що стосується зовнішньої комунікації, там врегульовано. Ти не можеш собі дозволити відійти від чогось, там вліпити таку квіточку, а туди іншу. Там усе врегульовано. І тільки тепер вони зрозуміли, що воно таке.

Може, про сам шрифт ще розкажіть. Шрифтів є тисячі або навіть десятки тисяч. Що ви взяли як базу? Хто автор?

Цікаво те, що у зв'язку із цією війною, до якої, здається, не всі були готові, ініціатива фактично йшла не від Збройних сил, а від тих людей, які були мобілізовані чи які пішли в армію як добровольці, із зовсім іншого середовища, ніж Збройні сили. І вони змінюють армію, у тих професіях, які вони знають і які до того часу в армії не були.

У нас є зараз у системі айдентики Збройних сил два шрифти — це є UAF Sans, його розробив Дмитро Растворцев, відомий український шрифтоворець. Він має дуже великий досвід створення шрифтів. Він створив шрифт, який є в додатку Дія, який, властиво, є зараз основним урядовим шрифтом, той, який ми бачимо в системі електронного врядування, шрифт

Kyiv Type і дуже-дуже багато інших. Він із тієї плеяди шрифтовиків, які зараз мають період найбільшого розквіту, тому що Україною зараз цікавляться всі, і вони мають нагоду розширити поле своїх, скажімо, замовників, прихильників і так далі. І я до нього написав. Для мене, як для дизайнера, Дмитро був недосяжною величиною, тому що я бачив його роботи всюди й ніколи не думав, що він мені відповість згодою. Але в мене був оцей кейс, який я хотів зробити, оцей брендбук Збройних сил, і я знав, що йому це сподобається, тому що мати таке у своєму портфоліо — це дуже почесно. Я йому поставив певні умови: шрифт має бути з характерними українськими видозмінами в літерах. Наприклад, у нас буква «з» відрізняється, вона не така, як цифра «три», а зверху плоска, літера «к» у нас іде з подовженою лівою паличкою і так далі. Ну є кілька таких українських характеристик. Цей шрифт мав бути мілітарним, тобто він би мав деякими певними елементами, заокругленням чи незаокругленням передавати, що це військовий шрифт. Якщо подивитися на літеру «а», то вона більш квадратна. Літера «щ» у нас у вигляді тризуба. Тобто там середня паличка трохи вища. Це ніби непомітні деталі, але загалом вони впливають на людину, яка дивиться, читає, зрештою, це дуже гарно виглядає. І він мав бути сучасним, цей шрифт, тому що нам важливо було, як я вже казав, у перспективі конкурувати із тими компаніями, які будуть володіти умами людей. Дмитро заглибився в цю тему, він до кожної літери мав по 20–30 різних прикладів української типографії початку ХХ століття. Тобто ми говоримо про надгробки в діаспорі, про літерництво в книгах, дуже багато всього. Він міг пояснити кожному літеру, чому вона саме така. І я йому повірив і не пошкодував, напевно, тому що це дійсно було аргументовано, чому саме так має бути, а не інакше. Він розробив цілу гарнітуру, тобто це не один шрифт, скажімо, жирний, півжирний, курсив. Він розробив 64 накреслення, різних, тобто

від найвужчого до найширшого. І ми можемо собі, залежно від потреби, коригувати, яке нам потрібне накреслення, і це буде один і той самий шрифт. Для плакатів, для відео й так далі. Крім того, ми ще зробили додаткове накреслення для нанесення на військову техніку, тому що для того, щоб система повністю запрацювала, військова техніка є одним із рекламних носіїв. Бортові номери на танках, бронетранспортерах мали би наноситися тим самим шрифтом. Я не знаю, яким чином ті літери робили раніше, які шрифти там стандартні використовували, але тепер уже є шрифт, трафаретний, яким можна просто нанести літеру, вирізати та й роздрукувати. Тобто це вже максимально все спрощено, і все буде в системі. Так само це накреслення може йти на кораблі, на літаках, на технічні ящики, залежно від потреби. І шрифт, який мали би наноситися прізвища на неймтейпи, на нашивки, де пише «Збройні сили України» і прізвище.

Це все було враховано на основі досвіду різних армій світу, залежно від потреби нашої армії в тому числі. Це перший шрифт, тобто це UAF Sans, який зараз ми постійно використовуємо. Другий шрифт — ми думали над тим, що нам і Збройним силам потрібен церемонійний шрифт. Почну інакше. Ми мали й маємо базову проблему. В Україні дуже часто використовують російський шрифт Izhitsa. Це шрифт псевдостарослов'янський, адаптований під ніби українсько-російське письмо. Він виглядає як старослов'янські літери. Його розробила Світлана Єрмолаєва у 80-х роках, російська дизайнерка. У теперішніх умовах це інструмент впровадження «русского духа». Що в росії його використовують, що в нас. І в Україні ви можете його побачити на автобусних зупинках, і що найстрашніше — на поховальних стрічках його теж використовують. Він і на пачках пельменів. І, що найбільш мені образливо, на бойових прапорах військових частин Збройних сил України. Ним написано «За Україну, за її волю» на аверсі. Це дрібниця, якої не знає ніхто. Ну тепер уже

знають, тому що ми це питання підняли. Ніхто на це не звертав уваги, бо нікому це не було важливо, але ж шрифт — це смислове навантаження. Саме зображення, у якому є текст, якийсь логотип і так далі, шрифт бере на себе десь 70% від усього навантаження зображення. І шрифт надзвичайно важливий. Тому нам важливо було в перспективі змінити і шрифт на бойових прапорах, тому що такого не може бути. На грамотах, на подяках, тому що й цей шрифт використовувався і на грамотах, і на подяках, усі собі писали, хто як хоче. У війську так не може бути. У війську має бути розроблено все централізовано й доведено до кожної військової частини, щоб усі виглядали так, як повинні виглядати. Має бути стандарт і це наша, скажімо, довгострокова ціль. Тому ми заклали в брендбуці церемонійний шрифт. Ми довго думали над тим, чи нам малювати якийсь новий, з нуля, чи взяти те, що є зараз. Ми зупинилися на варіанті шрифту Volja, який розробила Марчела Можина, українська шрифтотвориця. Вона зробила його на основі типографії Ніла Хасевича, українського повстанського художника, і ми зрозуміли, що кращого варіанту в теперішні часи просто не може бути. Цей шрифт пахне духом боротьби, повстання і визволення України, властиво, це саме те, що й має бути на бойових прапорах і на нагородах. Це шрифтова спадщина сорокових років, українського підпілля, де не було ніякої можливості творити щось так, як ми маємо можливість творити зараз. І тому вибір впав саме на нього. Ну і, крім того, цей шрифт має бути на різних нагородах і він уже впроваджується — на певних нагородах Головнокомандувача він є, як напис на грамотах Головнокомандувача, начальника Генерального штабу, на подяках і урочистих паперах.

Верховна Рада, зрозумівши, що на почесних грамотах Збройних сил також шрифт Izhitsa, вирішила його помінати на Volja. Тобто є така законодавча ініціатива. Вони замість того, щоби покликати фахівців, порадитись, чи то варто робити, чи ні,

придумали замінити один на другий. Але воно так не працює. Тому що шрифт Volja — це шрифт Української повстанської армії. Тобто це шрифт військовий. Верховна Рада як основний законодавчий орган до війська має опосередковане відношення. Є дуже багато різних шрифтів, є і нарбутівські шрифти, Кричевського. Шрифтова спадщина дуже велика і вони зараз є, можна собі взяти. А вони вирішили: от якщо вже міняємо все, то міняємо на те, що вже працює. А ми, навпаки, кажемо, аби вони цей шрифт лишили за військом.

Я хотіла запитати, якщо цей шрифт був зроблений для українського війська, він буде в доступі, можна буде його собі купити й ним користуватися?

Цікаво те, що у зв'язку із цією війною, до якої, здається, не всі були готові, ініціатива фактично йшла не від Збройних сил, а від тих людей, які були мобілізовані чи які пішли в армію як добровольці, із зовсім іншого середовища, ніж Збройні сили. І вони змінюють армію, у тих професіях, які вони знають і які до того часу в армії не були.

Ні, шрифт UAF Sans, який є основним у брендбуці, він є недоступний для цивільної аудиторії, він є доступним тільки для військовослужбовців. І на це є низка об'єктивних причин, тому що ми вже мали прецеденти, коли російські іншошники хотіли підробити цей шрифт, а його не так просто підробити. Для того, щоб намалювати такі певні літери, по-перше, треба

бути професіоналом, по-друге, треба бути українцем, тому що в росіян не таким чином повернута голова, щоб змалювати всі літери так, як вони написані. Але ми мали вже кілька спроб підробки. І композиційно, і перемальовки знаків тощо. Тому ми поки що його не даємо у відкритий доступ. Натомість шрифт Volja доступний. Він уже був доступним на момент, коли ми його обрали.

Це надзвичайно цікаво. Можливо, є ще щось таке, про що ми навіть не здогадуємось, що цікавого до того можете ще додати?

Та я багато про це можу розповідати. Є ще деякі проблеми, які б нашої аудиторії були цікаві, і закордонній також. Я почав розповідати про символіку й чому це важливо. Зараз, наприклад, як це не дивно на тридцять другому році незалежності, у нас емблемою Збройних сил України є георгіївський хрест. Я не знаю, наскільки це загальновідомий факт, але просто історія така, що колись, коли розробляли систему емблематики в 90-х роках, пропонували якраз застосування широкого козацького хреста, і на це є певні історичні причини. Якщо ви зараз поглянете на емблему Служби безпеки України, Державної прикордонної служби — у них широкий хрест. І хрест Збройних сил так само мав бути широкий. Доки хтось туди не приклався, у 2004 році здається, і не зробив його вузьким. Але ж широкий спеціально вибирали для того, щоб це не було схоже з російськими царськими нагородами, які зараз є відновлені російською федерацією. Тобто ми зараз маємо прецедент, особливо на бойовому прапорі: у нас на бойовому прапорі військової частини Збройних сил — георгіївський хрест і російський шрифт. І це дві речі, які несумісні із сучасною боротьбою нашої держави за незалежність. Абсолютно. І чому ми почали робити цей брендбук? Тому що ми розуміли, що в перспективі треба замінити символіку. Символіку регулює Указ Президента України «Про символіку, яка

використовується в Збройних силах України». Там є один пункт цікавий, що символіка допускається до використання у відео, у картинках тощо. Ми зрозуміли, що це наш шанс. Тобто вона допускається — її можна використовувати, а можна й не використовувати. І ми зробили такий документ, який регулює, що використовується в комунікації. Тому що ми ввели таке поняття, як логотипи, які побудовані на військових Тризубах, на нашу думку, на правильних історичних символах, ми просто попередню символіку забрали з комунікації. Якщо у вас цієї символіки немає в комунікації, то її немає ніде. Фактично. Ну, крім прапорів, якихось ритуальних речей.

Наступним кроком мала би бути зміна символіки, і тоді ми маємо айдентику рекламну й символіку в одній системі. Якщо би президент мав бажання змінити символіку Збройних сил, оновити її — як я вже казав, ми будемо нове військо й у тому числі ця тяглість ведеться від армії Української Народної Республіки, — можна було б усе звести в систему, щоб воно дійсно працювало як треба. Тому що Збройні сили, на відміну від інших сил оборони, досить унікальні. Це армія. Це спільнота людей, завданням якої є оборона від зовнішнього ворога. Я вважаю, що в будь-якій країні це найважливіше, що є в державі. Якщо немає армії — немає держави. І тому навіть у плані символіки — символіка має бути унікальною. А військовий Тризуб як символ — він є унікальним, більше такого тризуба немає ніхто. Це тризуб, який на фотографіях ви могли бачити на лівій руці Симона Васильовича Петлюри. І нам варто це продовжувати, далі втілювати, тому що за тим, скажімо, у майбутньому, маємо створювати нові сенси, закладати, показувати їх людям, щоб вони бачили оновлене обличчя війська. І військо саме всередині має оновлюватись, тому що ми можемо оновити зовнішнє обличчя, але воно не буде працювати без внутрішніх оновлень. Військо змінюється саме по собі, це правда. І дуже якісно. Ми до того йшли всі 30 років. Я думаю,

що якби війни не було, можливо, ми до цього й не прийшли б. Але до ідеалу ще дуже далеко, для того, щоб увесь цей механізм запрацював, це ще треба дуже багато докласти праці.

А чому того хреста ще не поміняли?

Питання в тому, що символіка військових частин — це компетенція Головнокомандувача. Тут нам простіше, бо Головнокомандувач іде назустріч фахівцям. А питання символіки Збройних сил і бойового прапора — це компетенція президента як Верховного Головнокомандувача. І це ускладнює ситуацію ще й тим, що в Офісі президента є Комісія з державних нагород і геральдики. Якраз там сидять люди вже тривалий час, двоє із членів комісії вже покинули цей світ. Вони не збираються, не оновлюються. І вони якраз є тими, хто підтримує оці всі речі, які ми зараз маємо нагоду й честь розгрібати.

Та сама комісія, яка розробляла великий герб?

Один із членів цієї комісії був одним з авторів концепції великого державного герба. Просто питання в тому, що Комісія з державних нагород і геральдики затверджує всі зміни до геральдики, гербів, прапорів, у тому числі Збройних сил, держнагород і так далі. То це є, скажімо, при президентові дорадчий орган, без схвалення яким нічого далі не пройде.

Так що те, що є в компетенції Залужного, з тим ви працюєте, те, що є в компетенції президента, там ще треба...

Хотілося б, звичайно, не чекати, а вже діяти, тому що ми свої аргументи наводимо досить відкрито, ніхто там не перешіптується. Зараз не той час. Зараз є якраз час змін, і поки є можливість щось змінити, треба змінювати.

Але цікаво те, що у зв'язку із цією військовою, до якої, здається, не всі були готові, ініціатива фактично йшла не від Збройних сил, а від тих людей, які були мобілізо-

вані чи які пішли в армію як добровольці, із зовсім іншого середовища, ніж Збройні сили. І вони змінюють армію, у тих професіях, які вони знають і які до того часу в армії не були. Зараз для Збройних сил є дуже великий шанс взагалі змінитися. Розуміємо, що державний апарат доволі неповороткий. І тут дуже великий шанс для Збройних сил — саме залучити, дослухатися до тих цивільних спеціалістів, які зараз служать у Збройних силах, а їх дуже багато. Зараз в армії служить дуже багато дизайнерів, відеооператорів, айтівців, тобто зараз, якщо би було бажання... Я не можу говорити за всіх, тому що, очевидно, якісь розробки робляться. Якби зібрати всіх айтівців, які є в армії, і поставити їм завдання, скажімо, написати певне програмне забезпечення — вони це зроблять,

Суть у тому, що армія — це ми всі. Це не є хтось там, хто вчиться на офіцера чи на сержанта. Армія — це ми всі. Це наше завдання, усього народу, у потребі стати до зброї, як це було завжди. У принципі, завжди так в українській історії було, що за Козаччини, що навіть за часів УНР...

навіть за ту зарплату, яку вони отримують. Так само й у дизайні чи в рекламі — людей в армії море. Звичайно, що вони можуть бути на фронті й гарними кулеметниками, і гарними стрільцями, — але тут питання їхнього застосування і ефективності, тобто те, що вони можуть зробити якісно, це ж можна примножити і транслювати на всіх. Тобто ефект від їхньої роботи буде набагато більший. Сподіваюся, таке розуміння прийде із часом і воно потроху вже

приходить. У тому числі те, що нам дали це зробити, теж свідчить, що це працює. Просто до цього ставились із певною обережністю, тому що ти не можеш ніколи довіритися повністю, коли ти не розумієш, що це таке і як воно працює. Але добре, що найвище командування довірилося нам, і ми зараз маємо можливість уже бачити певні оновлення. Але, як я кажу, результати цього будемо бачити набагато пізніше.

Це неймовірно, тому що в Головнокомандувача були на той час, мабуть, набагато важливіші клопоти, ніж оце.

Звичайно.

А ще останнє питання, яке я б хотіла, щоб увійшло в це інтерв'ю: якщо ви 103-тю окрему територіальну бригаду вважаєте рідною, отже, ви пішли добровольцем?

Так.

Коли ви пішли?

24 лютого 22-го року о 8:00 ранку, після сигналу повітряної тривоги, я зібрався і поїхав у військкомат, і все.

Це неймовірно. Тут у Львові?

Так, у Львові. Я живу тут у центрі, у дворі — церква Андрія. Це був цікавий день, тому що я насправді планував у резерв Збройних сил України піти ще раніше. Я заніс усі документи, уже пройшов усі медичні комісії. Просто ми знали, що в разі чого... Це був листопад 21-го, і ми вже всі розуміли, що щось буде, ми просто не знали коли. І ми чекали сигналу від командира, коли він скаже: усі збираємося. Це був дуже критичний день, тому що ти не знаєш, що робиться у світі. Сирена повітряної тривоги, що тут буде? бомбардування? небомбардування? Нічого не зрозуміло, ходиш стукаєш по всіх сусідах. І я просто сів у машину і, поки всі їхали в бік кордону, я їхав туди...

То у Львові були сигнали повітряної тривоги?

Так. Той сигнал повітряної тривоги, коли я прокинувся, це була восьма ранку, якщо я не помиляюся, і мені вже хтось писав, що бомблять Рівне, тобто вже таке було.

У Києві, здається, не було сигналу повітряної тривоги...

У нас просто часто сигнали тривоги перевіряли, тому що із часів ковіду вони тестували це все, і я почув, що це не навчальна тривога. Тому що, коли навчальна, вони завжди кажуть, що навчальна. А тут зрозумів, що не навчальна. Насправді вибір був дуже простий, тому що я про це думав ще з листопада місяця, у мене був вибір або тікати за кордон, або залишатися зі зброєю в руках. Тікати я не хотів. Я прекрасно розумів, по-перше, мені б самому перед собою було би соромно. Я би й там не зміг би всидіти. А по-друге, я розумію, що це наш час зараз. Ну, наш... більше нічий.

Якщо ви зі Львова, ще інтимне питання, але можете не відповідати, ви є етнічним українцем?

На чверть я поляк. Але я є українцем. Є, був і залишаюся українцем. Я не шкодую за своє рішення, це було цілком правильне, вмотивоване рішення.

Воно не було спонтанним?

Ні, це рішення було цілком обдуманим. У мене вже все було зібрано, я просто взяв наплічник, сів у машину й поїхав.

А скільки колег із вашої професії знаєте, які приблизно так само вчинили?

З моєї професії, із тих, що я тепер маю нагоду бачити — достатньо. Я не можу у відсотковому співвідношенні сказати, тому що з кожним днем колег стає все більше. Але ті дизайнери, з якими я зустрівся в армії, це дуже хороші фахівці.

Маю на увазі, що то не мусять бути дизайнери, але невійськові...

Невійськових дуже багато. Тобто зараз не військових, не кадрових військових у вій-

ську більше, ніж кадрових. Тому що ми розуміємо інтенсивність бойових дій із 2014 року, і через ті активні бойові дії, які зараз йдуть, розуміємо, що кадрових в армії стає все менше.

Залужний так і сказав, що війну починають професійні військові, а закінчують бухгалтери.

Та суть в іншому, суть у тому, що армія — це ми всі. Це не є хтось там, хто вчиться на офіцера чи на сержанта. Армія — це ми всі. Це наше завдання, усього народу, у потребі стати до зброї, як це було завжди. У принципі, завжди так в українській історії було, що за Козаччини, що навіть за часів УНР... Були професійні військовики, які вчили, які служили в німецькій армії, австрійській, польській і так далі. Але це були офіцери. А солдатами були прості селяни. Як і теж вчилися, як і ми зараз вчимося: і стріляти, і копати, і виконувати різні завдання... От ніколи я не думав, що мені доведеться таке виконувати.

А якась підготовка у вас була до того часу, от, скажімо, це в дитинстві, наприклад, Пласт?

Так, я був і залишаюся членом Пласту, із чотирнадцяти років. Підготовка з Пласту дуже допомогла. Найбільше, що я в Пласті ціную, це навіть не питання дисципліни або підпорядкування наказам. Вміння організувати процеси, менеджмент, він важливий як ніколи. І комунікувати з людьми. Дві важливі речі, які я вважаю у війську потрібні, крім того, щоб копати і стріляти. Розмовляти з людьми й організувати процес, і це завжди в будь-кого будуть цінувати. І Пласт у мені це заклав у дитинстві, і я йому за це дуже вдячний. Я досі залишаюся членом Пласту, хоч я і не був виховником, але це інша історія.

Як повернути силу словам?

Ростислав Кузик

Фото: Український журнал

У рамках Lviv Book Forum відбулася презентація книжки «Найстрашніші дні мого життя» — збірки репортажів про воєнні злочини росіян, які написали журналісти The Reckoning Project — ініціативи українських і міжнародних медійників, аналітиків та юристів із документування воєнних злочинів. Про відплату та справедливість говорили Джанін ді Джованні, Пітер Померанцев, Олексій Радинський, Ангеліна Карякіна. Ми підготували конспект цієї розмови, вибравши найцікавіше.

Безкарність, що лежить у темряві

Джанін Ді Джованні:

Ми у The Reckoning Project вважаємо, що факти не брешуть, адже це прямий шлях до того, щоб довести правду до справедливості. Існують шляхи втілення міжнародної справедливості й ми йдемо ними, бо нас спонукає глибоке прагнення покарати безкарність, яка, як ми віримо, живе в темряві. А пролити світло на темряву дозволяє журналістська діяльність.

Ми почали наш проєкт у перші дні повномасштабного вторгнення росії в Україну, виходячи з мого та Пітера Померанцева переконань, що нам потрібно навіть більше, ніж просто журналістика — нам потрібні свідчення, які були би прийнятними для суду. Ми хочемо допомогти прокурорам робити їхню велику роботу з переслідування владіміра путіна і його воєнної машини. Мої переконання ґрунтуються на гіркому досвіді роботи на численних війнах, де я як репортерка бачила, як злочинцям сходили з рук найбільші злочини. Ми хочемо не допустити цього.

Атаки на пологові будинки

Ангеліна Карякіна:

Я розпочала роботу в проєкті з Маріуполя. Історія знищення цього міста зачепила мене дуже сильно і стала для мене особистою, адже там у мене було багато друзів і знайомих.

Коли я почала досліджувати бомбардування Маріупольського драматичного театру та інших об'єктів, я довідалась, що вагітна. А серед об'єктів, які бомбардували в Маріуполі, був пологовий будинок,

тому моє дослідження зачепило і його. Тоді ж я подумала, що варто приділити цій частині історії більше уваги.

Маріупольський пологовий будинок атакували 9 березня 2022-го. Тоді там перебувало 20 жінок. Деякі з них сильно постраждали, а одна, на жаль, загинула разом із ненародженою дитиною. Її звать Ірина Калініна. Потерпілих жінок розіслали по інших лікарнях. І потім вони пережили інші напади на ці лікарні. Тобто росіяни здійснили не один такий воєнний злочин. Мене це вразило. Згодом, коли Маріуполь окупували, майже всім цим жінкам довелося пройти фільтрацію, а потім — отримати російські документи, аби виїхати з міста.

Я написала матеріал, який увійшов до цієї книжки, а зараз працюю над документальним фільмом про ці події. Я говорю з постраждалими жінками, із деякими чоловіками, які втратили своїх дружин, з лікарями, котрі тоді допомагали цим жінкам. І розумію, що злочинів було дуже багато.

Окупація Чорнобильської зони й АЕС

Олексій Радинський:

Коли я долучався до The Reckoning Project, я думав про три речі. По-перше, жоден із воєнних злочинів, який здійснили росіяни, не має залишитися без покарання. Нічого не можна забувати — навіть ті злочини, які трапилися на самому початку повномасштабного вторгнення, адже росіяни нагромаджують злочини, це така собі стратегія, аби змусити глобальну аудиторію забути про те, що сталося на початку. Друге — це те, що ми як журналісти повинні думати про вразливість російського війська. Ми знаємо, що провалів у них багато, але також бачимо, що серед них є ті, які виділяються на загальному тлі. По-третє, коли ми досліджуємо й документуємо воєнні злочини, справді варто старатися не змальовувати українців лише як жертв цих злочинів, бо це не так. Це слід пов'язувати з історіями спротиву.

Ці три міркування змусили мене зосередитися на цьому ранньому злочині,

який відбувся в перші години після початку повномасштабного вторгнення. Це військова окупація Чорнобильської зони й АЕС. За час окупації жодна людина не загинула, але потенціал цього злочину і його потенційні наслідки могли вплинути на мільйони людей. Крім цього, мені вдалося довідатися, що на ЧАЕС був

За час окупації Чорнобильської зони жодна людина не загинула, але потенціал цього злочину і його потенційні наслідки могли вплинути на мільйони людей. Крім цього, мені вдалося довідатися, що на ЧАЕС був винятковий приклад спротиву працівників. Ми знаємо, що там не було військових дій, бо наші військові змирилися із протоколом, який забороняє військові дії на атомних станціях. Тим не менш, працівники зміни, яка потрапила в полон, пережили величезний стрес п'ятитижневої роботи в окупації без відпочинку та сну. Вони знайшли в собі сили не лише мовчки противитися росіянам, а й шантажувати їх.

винятковий приклад спротиву працівників. Ми знаємо, що там не було військових дій, бо наші військові змирилися із протоколом, який забороняє військові дії на атомних станціях. Тим не менш, працівники зміни, яка потрапила в полон, пе-

режили величезний стрес п'ятитижневої роботи в окупації без відпочинку та сну. Вони знайшли в собі сили не лише мовчки противитися росіянам, а й шантажувати їх.

Протягом окупації ЧАЕС був ядерний шантаж із боку російської армії, але виявилось, що це гра, у яку можна грати вдвох. Люди, які продовжували роботу на ЧАЕС, почали шантажувати росіян. І це зіграло свою роль не лише в ситуації з окупацією, а й у битві за Київ загалом. Саме про цю ситуацію я писав для книжки «Найгірші дні мого життя».

Ще одним наслідком моєї роботи став документальний фільм «Чорнобиль 22». Оскільки цей злочин був злочином без жертв, то українські правоохоронні органи дуже неохоче бралися за роботу над ним, що цілком зрозуміло, адже було дуже багато злочинів, у яких загинуло чимало людей. Ми намагалися працювати зі слідчими, а також з екологічним відділом офісу генпрокурора. Нам здалось, що їхня думка теж змінюється. Спершу я побачив небажання прокурорів братися за справу, у якій ніхто не загинув. Але наша робота полягає також у тому, аби змінювати думку людей. Ми наполягали, що попри відсутність жертв, загинути могли мільйони.

Сподіваюсь, українські правоохоронці розділять оптимізм щодо цієї справи, який маємо ми й наші міжнародні партнери. Слід звертатися до всіх судів, щоби винуватців переслідували. Ми знаємо всіх командирів російської армії, які очолювали захоплення ЧАЕС. Тому я маю надію, це матиме відповідні наслідки.

Важливість України

Джанін ді Джованні:

Тут хочу звернутися до Пітера Померанцева. На самому початку повномасштабної війни ви сказали, що Україна — це наше минуле й майбутнє. Чому Україна настільки важлива, чому події тут важливі для світу та історії?

Пітер Померанцев:

Львів — це місто, де вчилися Рафаль Лемкін та Герш Лаутерпахт. Тому історично Львів був містом, де зло описується, зокрема юридично. І це один з перших кроків боротьби зі злом. Звісно, його можна подолати й на полі битви. Я думаю, так само було із Чорнобилем. Він знищив Радянський Союз, але заодно він був перемікачем, який привів нове покоління зеленого руху, концепт антропоцену. Чорнобиль був початком цілого нового мислення, яке зараз є надзвичайно важливим як політично, так і юридично. Він був у центрі демократичної політики.

У Україні регулярно відбувається якесь велике зло — Голодомор, велика частина Голокосту, Чорнобиль і так далі. А тоді там постають нові сенси. Можна думати, чому так. Сергій Плохій у своїй книжці про Україну каже, що це через те, що Україна є на пограниччі імперій. Усе це дає Україні глобальну роль. І це позитивний бік питання. Мені здається, що це якась така доля України — бути місцем, де зло відбувається, але де воно зазвичай отримує поразку, зокрема воєнну. І де ми знаходимо як історичні, так і юридичні сенси, аби могли опрацювати зло.

У найкращому своєму вияві закон — це кодифікований спосіб боротьби зі злом. Це створення мови й засобів для того, аби визначити й подолати зло. Знову ж таки, не дивно, що певні описи Голокосту постають з-під пера журналістів чи романістів із цього регіону. Гадаю, це частина долі України.

Шлях від правди до справедливості**Пітер Померанцев:**

У тому, що росія намагається зробити, є знущання як над мовою, так і над владою. Вони хочуть показати, що вони настільки всесильні, що можуть і казати, і робити що завгодно. Можуть спершу брехати тобі в очі, а потім бомбардувати пологові будинки, шантажувати цілий світ екоцидом та ядерним тероризмом. Це речі одного порядку, вони йдуть поруч.

Відповідальність має настати як у судах, так і в боротьбі за правду, коли ми кажемо: «Ні, ви брешете, ваша брехня матиме наслідки». Як повернути силу словам? Через прив'язування їх до юридичних процесів. Ми, журналісти й режисери, розповідаємо історії. Reckoning, відплата — це робота великої команди, у якій найбільше завдань випадає саме на юристів. У нас є 6 міжнародних правників, частина з них має досвід роботи в Сирії. Також у нас є 35 українських слідчих, які збирають докази та свідчення потерпілих і очевидців. Ми намагаємось отримати їхні свідчення, аби створити розповіді, які дозволять генпрокурору подумати про різні злочини, переконати весь світ у тому, що путін здійснив кричущі злочини неодноразово, і з цим щось треба зробити.

Ми хочемо показати, що путін — це багаторазовий злочинець, рецидивіст. Він влаштував воєнні злочини в Ічкерії, Сирії та Україні. Тим паче, винен не лише він, а ціла система, за яку він відповідає. Воєнні злочини здійснювалися багато разів і будуть повторюватися надалі, поки ми не зупинимо росіян.

Джанін ді Джованні:

За 30 років моєї роботи на різних війнах і співпраці з міжнародною системою справедливості, ця війна є першою, де свідчення збираються під час того, коли злочини відбуваються. Зазвичай цей процес триває роками. Минає дуже багато часу, поки все дійде від судмедекспертів до прокурорів, а потім до міжнародного суду.

В Україні вже є представництво міжнародного кримінального суду, є дуже багато різних неурядових організацій, які працюють над спільною метою — справедливістю для України. Пітер Померанцев має рацію: якщо путіну зійдуть з рук злочини в Україні, він здійснить їх ще десь. Але це в Україні починається покарання безкарності, тут ми маємо схопити його за руку. Україна може стати дуже важливим прикладом для всіх потерпілих від воєнних злочинів путіна.

Путінська чи російська агресія?

Джанін ді Джованні:

Ми говоримо «путінська агресія», бо хочемо, аби його покарали. Але так, злочинцями й винуватцями є саме ті люди, які здійснювали злочини в Бучі та інших містах. Це люди, з якими ми теж працю-

Львів — це місто, де вчилися Рафаль Лемкін та Герш Лаутерпахт. Тому історично Львів був містом, де зло описується, зокрема юридично. І це один з перших кроків боротьби зі злом. Звісно, його можна подолати й на полі битви. Я думаю, так само було із Чорнобилем. Він знищив Радянський Союз, але заодно він був перемикачем, який привів нове покоління зеленого руху, концепт антропоцену. Чорнобиль був початком цілого нового мислення, яке зараз є надзвичайно важливим як політично, так і юридично. Він був у центрі демократичної політики.

емо. Коли ми збираємо свідчення, люди описують тих, хто катував їх, гвалтував, вбивав або забирав їхніх дітей. Тому коли я говорю «путінська», я маю на увазі всю систему. Ми маємо встановити ланцюжок командування і прив'язати скоєні злочини до путіна.

У боснійських таборах згвалтували 20 тисяч жінок. Робили це сербські солдати, але все піднялося до найвищого командування, адже накази йшли згори. Тобто, ясна річ, що це солдати гвалтували, однак слідчим вдалося довести, що це йшло згори. Відтак ми намагаємось дивитися на картину сповна. Російські солдати звідкись же отримали цю безкарність, згідно з якою вони можуть зайти в Бучу, проламувати людям голови, розстрілювати без суду і слідства.

Пітер Померанцев:

Очевидно, що солдати, які вбивали, винні. Очевидно, винне їхнє командування. Але зараз у нас є нагода схопити велику рибу — ідеологів та пропагандистів цього всього. Можливо, навіть тих, хто займався русифікацією чи екоцидом. Це величезні кроки вперед. І в нас на це куди більше нагод, ніж будь-коли в історії.

Чи буде досягнуто справедливості?

Джанін ді Джованні:

Ми почали наш проєкт під принципом «не нашкодь». Особливо це стосується роботи зі свідками, тому що не можна ретравматизувати їх. Але ми нікому не можемо нічого пообіцяти. Я багато років працювала в таборах для біженців. Люди питають найрізноманітніші речі: чи врятуємо ми їхню дитину, чи доставимо листа для когось тощо. А зараз люди питають, чи постануть перед судом злочинці. Ми не можемо цього обіцяти. Не можемо сказати, що справедливості буде досягнуто, бо ми не бог, ми не знаємо, що буде в майбутньому. Ми збираємо сотні свідчень зі швидкістю, якої раніше не бачили. Масштаби воєнних злочинів величезні, тож ми працюємо не покладаючи рук. Це єдина війна на моїй пам'яті, де є такий рівень готовності й такі темпи збору свідчень.

Пітер Померанцев:

Питання в тому, що ми розуміємо під справедливістю. Справедливість у Гаазі, на яку ми покладаємо великі надії, чи якась інша справедливість? Гадаю, має

бути така собі павутина справедливостей. Є судові справи, які невдовзі відкриються для міжнародної юрисдикції, а є справи, які розглядають українські суди. Якщо ми думаємо про Гаагу і правосуддя на трибуналі, варто уявляти це як мережу. Зараз той час, коли міжнародне правосуддя має більше нагод, аніж українське.

Є багато очікувань і є великий потенціал справедливості в суді. Є справедливість у вигляді санкцій. Є правосуддя в сенсі створення протидії агресивній політиці. Є справедливість у сенсі дипломатичної ізоляції. Є справедливість на суді громадськості. Коли я говорю про справедливість, я говорю про неї в найширшому розумінні. На вершині є злочин агресії і Гаага.

Один із проєктів, який ми заснували з жовтня цього року, це проєкт-намагання зрозуміти, як можна добитися визнання вини пропагандистів у воєнних злочинах. Більшості пропагандистів усе сходило з рук. Приміром, у Нюрнбергу визнали винним лише одного нацистського пропагандиста — Юліуса Штрайхера. А радіведучого Ганса Фріче, який щодня вів програму із антисемітськими закликами, Нюрнберзький трибунал виправдав, він просто вийшов із зали суду.

Зараз у нас є добрий шанс, аби притягнути пропагандистів до відповідальності. Маючи досвід Сирії, ми можемо скласти все докупи й показати, що російська пропаганда є частиною воєнних злочинів разом із бомбардуванням лікарень. У нас є більше опцій, ніж дотепер, завдяки зібранню різних даних. Ми можемо показати, що люди, які фінансували, організували й займалися пропагандою, робили це свідомо.

Ангеліна Карякіна:

Роками я слідкую за процесом щодо вбивств на Майдані. В Україні всі знають, що протестувальників вбивав «Беркут». Однак мало хто знає, що це відкритий процес, який триває вже майже 9 років. За ґратами було п'ять офіцерів «Беркута», трьох із яких вже обміняли, а двоє досі перебувають у Києві. Також далеко не всі

знають, що слідству відомі імена всіх бійців «Беркута», які стріляли на Майдані. Тобто коли стається велике горе, процеси набирають медійності. Але згодом, коли все зводиться до нудної судової роботи, за процесом перестають стежити масово.

Зараз же розпочато 100 тисяч проваджень через воєнні злочини. Це величезна робота. Станом на середину літа генпрокурор прозвітував, що 50 російських військовослужбовців отримали вироки в українських судах. Скільки людей знають їхні прізвища? Мені здається, нам слід бути трохи уважнішими та оптимістичнішими, адже зроблено багато. Тим паче, що зроблено це в той час, поки триває війна.

Ми знаємо імена тих російських солдатів, які вбивали на виїзді з Бучі, знаємо про генерала Гощева, який, як вважає СБУ, давав наказ бомбардувати Маріуполь. Через те, що ця війна відбувається в епоху відкритих даних, за півтора року ми знаємо стільки, скільки, мабуть, не було відомо за жодну війну. Робота триває. Поки небагато винуватців перебуває за ґратами, та й навряд чи всі ті 100 000 солдатів, які скоїли воєнні злочини, таки потраплять до в'язниці, однак один із елементів справедливості — це називання, проговорення правди. А їхні імена відомі.

United for Justice у Львові, яка об'єднала генпрокурора України та всіх прокурорів Європи. Саме на цій конференції постало рішення відкрити представництво Міжнародного кримінального суду в Києві.

Я вважаю, що це величезні кроки вперед для міжнародного правосуддя. Чи потрібні реформи? Так. І з цієї війни ми отримаємо уроки та висновки для наступного разу. А зараз нам ведеться значно краще, ніж у Сирії, де було важко збирати інформацію, поки тривали бойові дії. Але тоді було мало верифікації. Будь-хто міг сфотографувати бомбу й надіслати фото, аналіз та робота над яким триває роками. В Україні цю процедуру покращено — є OSINT-знання, є багато верифікованих даних. Також ми працюємо разом із університетами — Стенфордом та юридичною школою Єля. І це прогрес. Далі ставатиме лише краще.

Чи можливо пришвидшити процес?

Джанін ді Джованні:

Якщо подивитися на війну в Балканах, Югославію, Руанду або випадки, коли ще не дійшло до суду над злочинцями, як це є у випадку ІДІЛ, тоді можна сказати, що так, справедливість надзвичайно повільна. Але в Україні ми бачимо, як громадянське суспільство працює разом із правниками і прокурорами. Раніше я не бачила такого рівня взаємодії.

Ми у The Reckoning Project маємо власну методологію, інші подібні ініціативи також мають напрацьовані підходи до роботи. Ми почали працювати з ними задля спільної бази даних. Навесні я була на конференції

Чи буде щастя після війни: роздумують інтелектуали

Наталія Колегіна, Львів

Конспект дискусії «Війна як крах цивілізації: чи буде щастя після війни?» із 30-го Lviv Book Forum

Подія першого дня фестивалю викликала хвилю обговорень та думок. Попри те, що голос світу представляли адвокатки України зі США та Хорватії, не минулося без пошуку «хороших русскіх». Українські інтелектуали продовжують доводити Заходу, що російська імперська ідентичність неприйнятна в західній цивілізації. Наші колеги начебто погоджуються, але коли українці вимагають конкретики, воліють залишатися в площині ідей.

До розмови наживо долучилися філософ Вахтанг Кебуладзе, політолог Максим Яковлев, через онлайн — історикиня Енн Ешплбом і письменниця Славенка Дракуліч. Модерувала літературознавиця Тетяна Огаркова.

Війна як екзистенційна загроза цивілізації

Вахтанг Кебуладзе зауважив, що більшість українців не хоче війни, але готова брати участь у ній як волонтери, військові чи цивільні, а росіяни навпаки — хочуть війни, але не готові брати в ній участь. Продовжуючи ідею тексту про Майдан Юрка Прохаська «Київ. Сльозогінне», філософ поставив слушне питання: чи є аморальним вбивати вбивць та ворогів людства? Для нього цивілізація існує лише в одному прояві — як європейська чи західна, до якої належить і українська політична нація. Арабська умма чи китайська піднебесна годяться лише для мусульман чи китайців, а європейська цивілізація єдина пропонує універсальний спосіб іс-

нування людей у світі. Важливо, що росія ніколи не належала й не належатиме до неї — там ніколи не було вільних міст, а фундаментальні цінності, як-от свобода й гідність споконвіку видавалися загрозливими для росіян. Кебуладзе провокує пошук відповідей на питання: чи призведе ця війна до краху нашої цивілізації? Якщо ми програємо, то що тоді? Чи наш спосіб буття гідний, щоб тривати?

Енн Епплблом переконана, що путін веде війну проти фундаментальних цінностей громадянського суспільства, верховенства права, ідей ООН щодо геноциду, ідей прав людини, а також, щоб захопити нові території та помститися за розвал Радянського союзу. Путін — абсолютний правитель у клептократії, який у 2014-му побачив особисту загрозу для своєї влади в демократичній європейській Україні. За Епплблом, українська перемога покаже, що ідеї демократії в Ірані, Венесуелі чи Зімбабве сильніші, ніж ідеї автократії та диктатури. Історикня наводить слова польського нобеліата Чеслава Мілоша та застерігає, що в українців та решти світу буде прірва досвідів, тож нам доведеться щодня розказувати світові, що відбувається з нами тут-і-тепер, і буде щораз важче пояснювати, якими ми стали.

Демократичний світ має відповісти силою

За **Максимом Яковлевим**, європейська цивілізація довгий час перебувала в мирі й виховувала таку культуру, де протистояння і відсіч є неприйнятними, а єдиним варіантом був діалог. Тому під час російсько-української війни нас часто намагаються помирити з росією, ставлять поруч росіянку й українку, запрошують разом на міжнародні форуми тощо. Донедавна існувала хиба у сприйнятті демократії українцями — демократичне було чимось доступним, що межує з дешевизною, як-от «демократичні» ціни з реклами 90-х і нульових. Демократія — це складно й дорого, а під час війни на неї тисне спрощення

— отже, їй варто боротися і давати відсіч. А ще політолог наголосив, що світові треба вирішити кризу міжнародних організацій та ефективно захищати демократію.

Як українцям повернутися до нормального життя

Славенка Дракуліч зауважила, що війна в Хорватії не загрожувала цивілізації та цінностям, але забрала сотні тисяч життів — натомість в Україні точиться справді велика війна. Письменниця застерігає, скільки викликів перед нами постане після війни: відбудувати країну, інфраструктуру, архітектуру, демократію, зцілити суспільство та встановити різницю між пам'яттю та історією. Спостерігаючи ось уже 30 років за психологією суспільства на війні й після неї, Дракуліч помічає силу пам'яті й пророкує, що згодом українцям доведеться примиритися з російською меншиною на території України, а доти варто працювати з міжнародним трибуналом і воєнними злочинцями.

Адорно: «Чи буде поезія після Аушвіцу?», Кебуладзе: «Чи буде щастя після війни?»

У відповідь колегам **Вахтанг Кебуладзе** дав дві ремарки. По-перше, війну розпочав не путін, а росіяни; він — це лише відповідь на запит глибинного російського народу. По-друге, насильство — це одна з головних рис суспільного буття росіян, а для більшості війна — це найвищий момент їхнього життя. Кебуладзе впевнений, що остаточна перемога України — не в знищенні росіян, а в перетворенні російських ідентичності та трибу життя, а також руйнації імперії.

Занурившись у природу термінів, професор міркував про щастя після війни. Для нього щастя не те саме, що й задоволення, адже людина може самостійно задовольняти свої потреби, фізичні чи інтелектуальні, а от щасливою може

бути лише поруч з вільними, гідними та щасливими людьми. Логічно виникає питання: як українцям бути щасливими в одному світі з росіянами? Кебуладзе не має на нього відповіді, однак попереджає, що українцям уже не повернутися в нормальність 2013-го, де ми були наївними й затуляли очі на реальну небезпеку — сучасну росію.

Чи розуміє Захід, що ми не зможемо повернутися у стан «до»

За **Епплбом**, розуміння варіюється від країни до країни й від особи до особи. Деякі європейці розуміють загрозу росії для всього світу. Наприклад, звідусіль оточена миролюбними сусідами Німеччина раніше спокійно могла вести бізнес з росією чи Китаєм, не вбачаючи в цьому якогось політичного значення. Однак приходить розуміння, що такий світ закінчився. Хтось досі ностальгує за ним, а інші підтримують ідею змін, коли архітектура захисту має працювати інакше. З огляду на російсько-українську війну економіка європейців та американців переходить на воєнні рейки й виділяє кошти на захист України й самих себе — замість соціальних виплат та добробуту вкладають у захист.

Апелюючи до російських декабристів та дисидентів 60-х, інтелектуалка висловлює надію на те, що не всі російські ліберали проімперські, і росія може змінитися.

Чи побачимо відновлення справедливості

Роздумуючи про те, чи ми будемо задоволені результатами відновлення справедливості на звільнених територіях, **Яковлєв** сказав: будемо — аж після докладання великих зусиль по війні. Описуючи знання світу про росію квазітерміном «толстовский», міжнародник шкодує, що всі інші реалії сучасної росії світ часто не помічає. Так, професор russian studies десь з-за кордону почувався знічено, якщо

йому перелічувати назви народів, які асимілювала російська імперія, але доти він про них не думав.

Дракуліч наголосила, що серед росіян неодмінно є люди, які прагнуть змін для сучасної росії — не варто демонізувати всіх. Письменниця застерегла бути пильними, бо у світі були й з'являються проросійські сили, як-от керівники Угорщини чи Словаччини, а наступного року відбудуться вибори в США, де велику прихильність мають праві партії.

Запитання від аудиторії

Кульмінацією дискусії стали питання глядачів до іноземних спікерок наприкінці. Перше дошкульне питання прилетіло до хорватки. Спікерку запитали, чому в її останній виданій книжці «Війна всюди однакова» досвіди двох матерів — української та російської — поставлено поруч як рівні чи подібні, хоч це досвіди агресора та жертви. Дракуліч відповіла, що сутнісно важливою для неї є втрата сина, яку переживають обидві жінки, а не намагання зрівняти різні досвіди.

До **Енн Епплбом** із залу надійшло не менш гостре питання про російських дисидентів. Повітря сповнювалося напругою, бо ж спікерці потрібно було відповісти чи не за всіх західних інтелектуалів, які обороняють російських лібералів. Логічною була дещо обурено-ображена реакція Епплбом на «звинувачення» з аудиторії. Вона не назвала імен російських дисидентів, а наостанок висловила віру в те, що хтось, зокрема й росіяни, не успадковують зло з молоком матері, і ще можуть змінитися.

Зрештою, у цій дискусії стало очевидним, що погляди українських та західних інтелектуалів на цю війну та майбутні кроки всіх сторін дещо різняться, а українськими голосами й далі треба гучно пояснювати специфіку нашої позиції.

КУЛЬТУРЕВІЮ

Портрети Маріуполя: аби світ знав

Алевтина Швецова, журналістка, мариупольчанка, авторка проекту «Портрети Маріуполя», Львів – Маріуполь

Фото: **Аліна Комарова**, **Олександр Євмененко**

Історія про реалізацію всеукраїнського проекту «Портрети Маріуполя» не буде схожою на будь-який інший матеріал. Це сповідь, сповнена власним болем, чудотворним зціленням і голосами мирних мариупольців та мариупольчанок. Відверта оповідь про дистанцію тривалістю в півтора року. Шлях від абсолютного щастя до справжнього пекла й назад.

Частина 1

Літо 2021, Маріуполь

Привіт, мене звати Алевтина Швецова. Я народилась і виросла в Маріуполі, з матір'ю улюбленою до Азовського моря, старовинних вуличок і людей, які змінюють це місто на краще. Уже 6 років я працюю на телебаченні, зараз створюю проект «Місце сили» про локації, пам'ятки та цікавинки Маріуполя, які дарують його мешканцям життєву енергію, натхнення. Моє місце сили — це море. А сьогодні в нашому місті проходить унікальний книжковий фестиваль Open Book, який об'єднав видавців, літераторів, читачів з усієї України. Ця подія відбувається в рамках масштабного проекту «Велика культурна столиця – 2021». Уявіть, цього року Маріуполь впевнено здобув це звання, тепер у нашому місті один за одним реалізуються мистецькі заходи. Попри близькість фронту (до нього — якихось

20 кілометрів). Я люблю Маріуполь! До речі, на фестиваль завітала моя подруга Настя, нумо, познайомлю вас із нею.

Анастасія Євдокимова — освітянка, вчителька, рушійна сила! Ми вперше зустрілися з нею під час фестивалю «Гольфест» роком раніше, і це була знакова подія (наскільки знакова — зможу зрозуміти вже за декілька років). Разом їли грецькі чебуреки чір-чіри та відому маріупольську шаурму, гуляли містом і навіть рятували безхатнього песика, якого збив дурень-мотоцикліст.

Лютий 2022, Маріуполь

За тиждень до повномасштабного вторгнення рф у Маріуполі проходив вишкіл для цивільних, на якому можна було дізнатися про правила надання першої допомоги, ази мінної небезпеки, як поводитися зі зброєю. А ще в місті було багато іноземних журналістів. Усі питали: ви готові до війни? Ми жили в ній 8 років. Ви зробили запаси їжі? Так, у нас є пачка макаронів

і декілька банок консервів. Ви плануєте їхати з міста? Ні, ми будемо тут до останнього.

На жаль, ці слова стали пророчими для майже 100 000 цивільних, які загинули тієї пекельної весни в знищеному Маріуполі.

Березень 2022, Кривий Ріг

Мене звати Алевтина Швецова, з родиною ми вийшли пішки з Маріуполя після того, як авіабомба влучила в наш будинок і вбила сусідів. Так, там справжнє пекло. Міста нема, на вулицях — непоховані тіла мирних людей. Їжі та води нема, світло та зв'язок відсутні. Але наші воїни боронять останню фортецю — Азовсталь. Голос Анастасії в слухавці я почула одним із перших:

— Алевтино, як добре, що ви живі! До вас їде посылка з речами. Не сперечайся. Наберу згодом.

Маріупольці, затамувавши подих, оновлювали месенджери. Найстрашніше —

«був у мережі 2 березня 2022» (день, коли зник зв'язок). Тепер більшість цих контактів уже анульовані мобільними операторами. Люди загинули. А ті, хто вибрався, не могли повірити в реальність подій. Ось воно — життя, сповнене фестивалями, щастям, безтурботністю. І вже за мить — диво, коли не загинув під обстрілами. Або від голоду. Або від неможливості отримати медичну допомогу. Для 100 000 дива не сталося (100 тисяч — сума кругла, але не реальна, скільки за цими шістьма цифрами людських імен і доль — досі невідомо).

Чим я можу бути корисною? Я розповідатиму про реалії облоги Маріуполя медіа: українським, іноземним... Але чула і зворотний зв'язок від журналістів: не всі готові до відвертостей. Хтось через психологічно-пригнічений стан, хтось — через те, що в окупації залишилися рідні (боялися нашкодити).

— Алевтино, — голос Насті в телефонній слухавці сповнений турботою. — Якщо ти маєш сили та бажання щось зробити про Маріуполь, я допоможу.

Так розпочався проєкт «Портрети Маріуполя».

Частина 2

Травень 2022 року був сповнений радісними та гіркими подіями: друзі вийшли на зв'язок і змогли вибратися з окупованого міста, не могла повірити, що під час бойових дій загинула бабуся, ми кричали разом з усім світом Save Mariupol. Save Azovstal і вірили, що вихід маріупольського гарнізону в полон — це порятунок наших воїнів.

Саме тоді ми зустрілися з другом-фотографом із Маріуполя Сергієм Макаровим і почали згадувати щасливе життя в мирному місті, наших спільних друзів — живих і загиблих. І кожна історія була сповнена невимовним горем, про яке має дізнатися світ.

Упродовж 10 років Сергій Макаров створював щасливі спогади для маріупольців: знімав весілля, лавстори, вечірки. Він кар-

бував посмішки, любов, радісні миті. Сам Сергій зі сльозами на очах розповідав, як не встиг врятувати з полум'я пожежі після обстрілу свої світлини: дитячі, весільні з дружиною, ноутбук з усім архівом... За цими скарбами Сергій сумував більше, ніж за знищеною вщент квартирою.

— Нам треба зафіксувати історії маріупольців. І спробувати відновити їхні портрети.

Анастасія познайомила з можливостями Міжнародного фонду «Відродження»: за їхньої фінансової підтримки ми змогли розробити цілий проєкт, який охоплював пошук і збір історій, експедиції та зустрічі з героями, створення їхніх фотопортретів, друк і організацію виставок у трьох містах України, а також відеопродакшн — адже про долю героїв ми вирішили створити документальний фільм.

Ми — це громадська організація «Простір Марії», члени та членкині якої також є маріупольцями та маріупольчанками. А ще нас об'єднує те, що всі ми пережили облогу та події страшної весни 2022 року, на щастя, вибравшись живими з пекла.

Частина 3

Робота над проєктом була сповнена викликами, адже раніше ніхто з нас не займався такою масштабною та всебічною діяльністю. Ми співпрацювали з підприємцями, які також родом із Маріуполя, кожний етап обговорювали командно, але із часом стало зрозуміло, що наша історія під назвою «Портрети Маріуполя» — не тільки про розповіді героїв і героїнь, які пережили найстрашніше. Це можливість спостерігати за тим, як люди відновлюють втрачене відчуття дому. Як вони шукають роботу. Як заводять нові хобі та знайомства. Як залишаються вірними справі всього життя або навпаки — кардинально змінюють рід діяльності, щоб адаптуватися до нових умов.

Пошук героїв тривав близько місяця. Команда розуміла, що фізично не зможе зустрітися з усіма охочими. Тому, проана-

лізувавши анкети (а ми робили відкритий анонс старту проєкту), вирішили обрати три міста в Україні, у яких зараз проживає найбільша кількість маріупольців і маріупольчанок, що згодні до участі в проєкті. Цими містами стали Київ, Львів, Тернопіль. Але завданням команди було показати якомога більшу кількість історій, тому з іншими переселенцями були проведені онлайн-розмови, які згодом опублікували на сторінках проєкту в Інстаграмі та Фейсбуці.

Що стосується зустрічей із героями та героїнями проєкту, то кожна з них була ковтком свіжого повітря! Ці інтерв'ю мали ще й терапевтичний ефект, адже люди могли висловити біль і розділити його з тими, хто не з чуток знає про події в заблокованому місті. Точки дотику та розуміння стали вирішальними, і кожна бесіда завершувалася міцними обіймами зі словами «Ми обов'язково повернемося додому!».

Якби ви спитали, якими були ці історії, то, звісно, я мала б дати вам посилання

на сайт громадської організації «Простір Марії», де всі тексти зібрані разом із фото. Але якщо ви зможете, то увіть 27 людей, в очах яких відбивається шалений спектр емоцій. Серед цих героїв ви зустрінете...

... В'ячеслава Долженка, 65 років, упродовж останніх 30 років він збирав унікальний музей старовинних речей у підвалі власного будинку. Під час облоги в цьому підвалі ховалися 20 маріупольців. Серед раритетних меблів, картин, експонатів минулого століття та старовинного роялю. Уже наприкінці березня цей музей разом із головною родзинкою колекції — кам'яною половецькою бабою, якій понад 1000 років — згорить за лічені хвилини. Кам'яна баба розсиплеться на попіл, а В'ячеслав ледь встигне врятувати 92-річну матусю та собаку...

... познайомтеся з Лідією Алагіровою, працівницею Укрзалізниці, яка викинула ключі від власної згорілої квартири в море, наче оберіг, щоб обов'язково повернутися... ви побачите й онкохірурга Владисла-

ва Саснка, який вимушений був оперувати поранених маріупольців без світла, води, з мінімумом медикаментів... а це — Андрій Грішин, студент коледжу мистецтв, який укривався в маріупольському Драмтеатрі та покинув його за лічені години до авіаудару...

... ви зустрінетеся з молодою родиною Альбертаса та Валентини, які виходили пішки з міста, коли жінка була на 5 місяці вагітності...

... з Алісою Чумака, яка чекає чоловіка з російського полону...

... із Сергієм Науменком, який зараз виготовляє сувеніри зі знищеної техніки окупантів...

Ви почуєте їхні голоси, побачите їхні очі. Дізнаєтеся, яким було їхнє життя. З'ясуєте, як воно триває.

Частина 4

Весна – літо, 2023

На відкритті виставок було також багато обіймів і тепла. Здавалося, що це зустріч добре знайомих поміж собою людей. Але об'єднувало всіх присутніх горе. Або співчуття.

Першою відкрилася виставка в Києві — приймав Національний музей історії України. Сенси «Портретів Маріуполя» були посилені ще однією експозицією, яка розташовувалася поверхом вище — виставкою «Азовсталь: нові сенси». Це був літопис металургійного гіганта, який став фортецею. А в портретах маріупольців вбачалася особиста трагедія кожної окремої людини. Множинність цих історій продовжує формувати неймовірно великий (немає слова, яке би описувало те, що неможливо досягнути) масштаб трагедії цілого міста.

Другою точкою на карті виставкової історії став Львів. Люди приходили на та проходили повз експозицію в Центрі Шептицького, і знову стикалися поглядами з героями «Портретів Маріуполя»: мимоволі, на мить, пропускаючи через власне сито емпатії кожне слово й кожну подію.

У Тернополі приймав арткластер «На пошті». Під час організаційних затверджень куратори простору сказали: «У нашому закладі часто проходять розважальні стендапи. Чи доречно це до вашої виставки?». Звісно! Адже в нашому житті сміх і сльози, щастя та трагедія йдуть пліч-о-пліч. Історії героїв проєкту вкотре довели це.

Епілог

Вересень, 2023

Формально проєкт «Портрети Маріуполя» завершився, але в реальності термінів і дат у нього немає: команда організаторів продовжує спілкуватися з переселенцями, шукає можливості масштабування та проведення виставок за кордоном.

Ми б хотіли створити книгу з історіями та фотопортретами наших героїв. Як ілюстрації варто використати і світлини будинків, де проживали люди — вигорілі багатопверхівки, розбомблені будинки приватного сектору, знесені окупантами залишки будівель разом з останками людських тіл під купою цегли.

Російсько-українська війна триває, а її події кожного дня залишають страшний відбиток на долях українців і українок. Трагедія Маріуполя — масштабний цинічний злочин проти 500 000 невинних людей. Ми ніколи не маємо забувати та пробачати це.

Мене звати Алевтина Швецова. Я народилася і виросла в Маріуполі. Тимчасово проживаю у Львові та працюю над реалізацією ініціатив, присвячених моєму рідному місту, його культурі та історії. Зараз мій портрет — це тривожна валіза, бо не знаю, яким буде завтра. Життєвих сил додає мрія: після деокупації Маріуполя повернутися додому та докласти максимум зусиль до його відновлення та відбудови.

Олексій Гладушевський: «Найефективніший спосіб боротися з поганим кіно — це не дивитися його»

Спілкувалася **Таня Новаківська**

Олексій Гладушевський — кінопродюсер, сценарист, режисер театру та співзасновник фестивалю Глядацького кіно «Миколайчук Ореп». Про перспективи розвитку українського кіно, молодих режисерів, про те, які фільми про сучасну війну вже є, і які будуть — у розмові.

Чому український глядач, ідучи в кінотеатр, буде надавати перевагу українському кіно?

Є кілька речей, які заважають сучасному українському кіно. Перша з них — поганий маркетинг. Звичайно, ми маємо кейси хороших рекламних кампаній, як-от «Мавка» чи «Довбуш», але це радше виняток. Мені все ж таки хочеться, щоб це стало правилом, а наші піарники перестали соромитися голосно про себе заявляти, створювати цікаві концепції і незвичні промоції. На мою думку, найкраща українська маркетингова кампанія — це «Мавка», але там був великий бюджет, який не всі українські продукти можуть собі дозволити. Виходить так: щоби привести глядача на фільм — потрібно вкласти величезні гроші в його промоцію, а цих грошей немає. До прикладу, у голлівудських фільмах бюджет маркетингової кампанії може доходити ледь не до бюджету виробництва.

Друга проблема — наслідок кіновиробництва 90-х років. Українське кіно як таке можна розділити на блоки: поетичне кіно 60-х, коли були «Тіні забутих предків» (реж. С. Параджанов), потім розквіт анімаційного й неігрового кіно в 70-х, але вже у 80-х на українських кіностудіях практично не знімали україномовних фільмів. Поступово та методично російська мова й радянська культурна політика витісняла все українське, надаючи перевагу російським режисерам і сценаристам.

А в період незалежності просто було багато поганих фільмів. Чому? Могли бути різні причини — це й невміння знімати, і розпилення грошей. Через це з'являвся продукт дуже низької якості — саме він заклав підґрунтя багатьом стереотипам щодо українського кінематографу.

Тож потенційний глядач може й досі перебувати в колі цих стереотипів, поставивши хрест на українському кіно. Тому мені здається: щоб люди пішли в кіно, потрібно про нього дуже правильно й багато говорити, а ще робити з показу подію.

Що ви маєте на увазі під «робити з показу подію»?

Подія — це коли ти як глядач знаєш, чому ти йдеш саме на цей фільм. Це зустрічі зі знімальною командою, акторами, створення бренду стрічки. А потім такі події формують ім'я і глядачі йдуть на наступний фільм, бо пам'ятають режисера чи актора.

Схожа історія зараз відбувається з Антоніо Лукічем. Спочатку все працювало на ім'я режисера: рекламні кампанії, фільми, вкладені гроші, а тепер ім'я працює на маркетингову кампанію. Тобто, якщо запитати, чому люди йшли на «Люксембург, Люксембург», то це тому, що вони пам'ятають, що цей режисер зняв дуже класний фільм «Мої думки тихі», зняв серіал «Секс, інста і ЗНО». Хоч особисто я і не фанат цього серіалу, але ж про Лукіча знають. Тобто він не сидів і не чекав чогось, як багато режисерів роками чекають на можливість зняти наступний фільм.

Третя наша велика проблема — бракує багатожанровості. Я завжди запитую: а де наші детективи, мелодрами, драми? Ці жанри не були затребувані в кіно, тому вони перейшли на телебачення як серіали: призначені масовому глядачу й часто зроблені дуже примітивно. Тому я дуже радію, коли зараз з'являються такі історії, як «Між нами» (реж. Соломія Томащук). Я підтримую цей фільм хоча б тому, що за жанром це трилер-детектив із крутими жіночими образами.

Четверта проблема, яку потрібно вирішити кіношникам — це інститут зірок. У нас не вміють робити зірок з акторів, це нікому не цікаво й не потрібно.

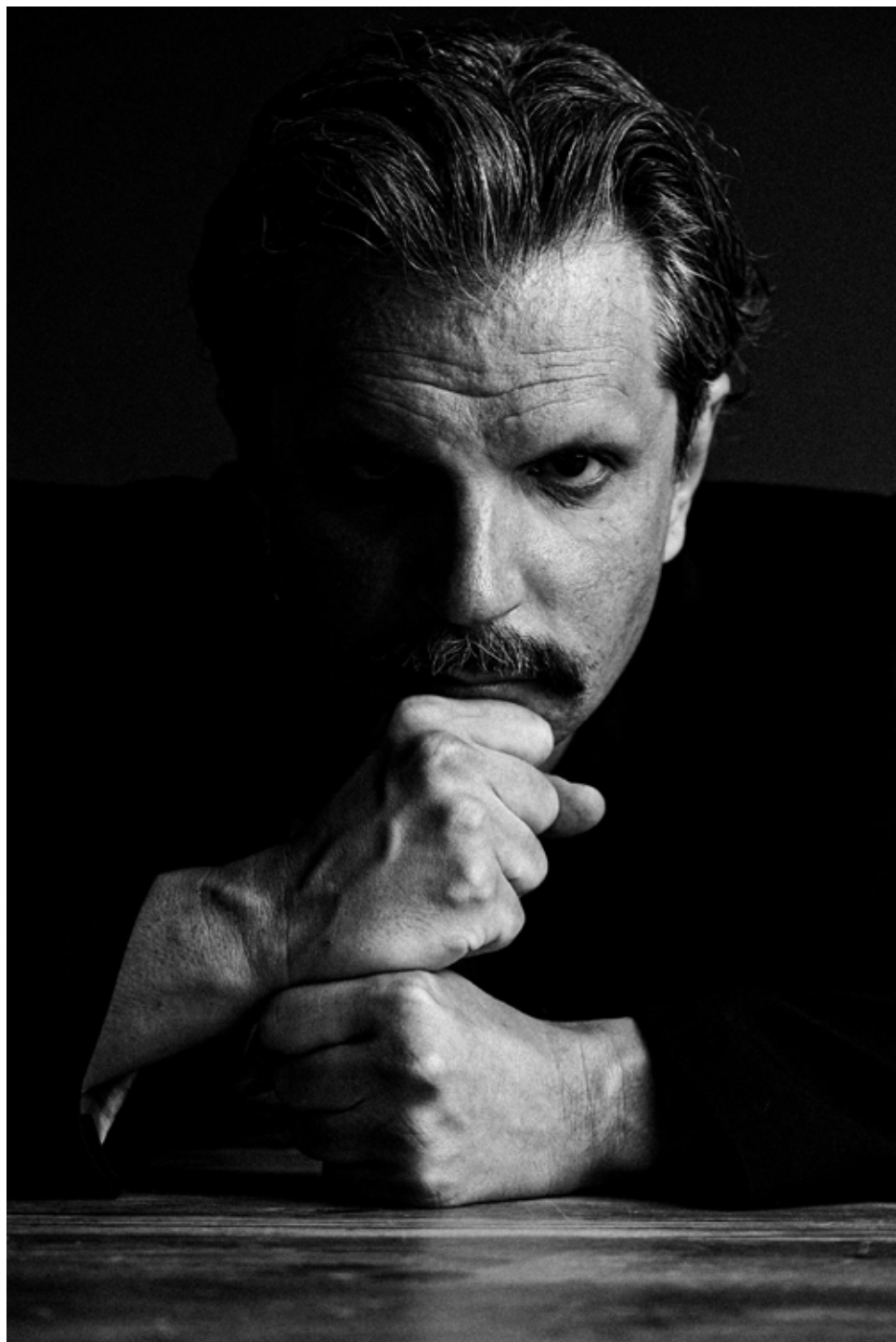
Режисер Наріман Алієв казав, що українцям потрібно дивитися наше кіно, тому що більше ніхто у світі не зможе з такою точністю зняти кіно про нас. Мені здається, що аргумент «свого для своїх» — це одна з тих речей, яка може вабити й підкупати навіть найбільш скептично налаштованого глядача.

Це дійсно так, але для цього українському кіно потрібно знайти свої коди, не повторюватися, і в мене є дуже велика надія на молодих режисерів, які зараз показують своє бачення. Для мене завжди дуже важливо, щоб режисер не підлаштовувався під систему й робив усе ж таки щось нове. Наприклад, у вже згаданого Лукіча вже виробився дуже яскравий режисерський почерк.

Також, я вважаю, що Марися Нікітюк — неймовірна режисерка. Я її полюбив ще з коротких метрів, потім була стрічка «Коли падають дерева» — як на мене, один із найкращих українських фільмів. Зараз вийшов її фільм «Я, Ніна» — дуже цікава історія, спроба зробити більш масове кіно, не попсове, а саме глядацьке. Стрічка показує важку тему хвороби на рак і те, як ця історія зроблена, — зламало мої очікування. Це чесна історія боротьби жінки з хворобою, якій ти настільки віриш, що проживаєш її, і пропускаєш крізь себе емоції героїв.

Хто і як може знімати про війну так, щоб це було правдивим і етичним щодо людей, які це пережили?

Оскільки я працюю з фестивалями, то часто маю змогу подивитися раніше якісь прем'єри, які були вже на фестивалях, але яких ще немає в прокаті. І після одного з таких переглядів я мав дискусію з колегами на тему ігрових фільмів про війну в Україні. Врешті-решт ми дійшли висновку: іноземцям краще не знімати ігрове кіно про Україну, особливо про події су-

часної війни. І я розумію, що люди точно хотіли як краще, але вони зовсім не розуміють контексту, і того, що відбувається. З документальним кіно трохи інша історія — є дуже влучні приклади.

Той же «Будинок зі скалок» (реж. Сімон Леренг), який цього року боровся за Оскар.

Я знаю свіжіші приклади, які були на Одеському кінофестивалі чи на Docudays UA: по-перше, «20 днів у Маріуполі» (реж. Мстислав Чернов). Я вважаю, що це найкраща документальна стрічка, і тут дуже спрацював тандем трьох українських журналістів та американського постпродакшну.

Інша цікава історія — фільм «Звідки куди» польського режисера Мачека Хамела. Фішка в тому, що режисер приїхав в Україну, вивозив із гарячих точок людей і зняв про це фільм. Було декілька різних операторів, але всі вони українці, і кожен блок знімав окремий оператор. Це дуже потужний проєкт, і в цьому випадку я не можу сказати, що іноземцям не можна знімати про війну, бо це кіно знято дуже влучно.

А ще один із найбільш проукраїнських музичних фільмів це — «Крик моєї крові: історія Gogol Bordello» (реж. Нейт Поммер, Ерік Вайнріб). Сюжетом фільму є гастрольний тур гурту Gogol Bordello, під час якого Євген Гудзь, фронтмен гурту, висловлюється про події в Україні, називає війну війною і всі речі своїми іменами. Євген емігрував з України після Чорнобильської катастрофи, але йому болить ця війна. Над фільмом працювала потужна режисерська і продюсерська команда, і зі свого боку ми розуміємо, що Gogol Bordello — це всесвітньо відомий гурт, і дуже круто, коли така історія виходить, тому що в неї буде велика аудиторія і багато людей її почує.

А якщо говорити про невдалі фільми, особливо ігрові, які вже встигли зняти українці, наприклад, «Юрик» (реж. Олександр Тіменко)

від СТБ? А як знімати ігрове кіно про війну?

Сьогодні найпростіше знімати саме документальне кіно. Але є нюанс, який знають продюсери, але не глядачі: кіно знімається для того, щоб його дивилися (передовсім українці, а потім — іноземці). А українці на документальне кіно ходять дуже погано: найуспішніший кейс — це «20 днів у Маріуполі», але в цієї стрічки був величезний масштаб підтримки й реклами. Окей, хто з українців захоче — той побачить, хто не захоче — не побачить, тож давайте знімати кіно для іноземного глядача! А з ним, на жаль, відбувається така штука: ми їм уже набридли зі своєю війною і зі своїм документальним кіно. Це сумна правда, про яку ніхто не хоче говорити, але прямо зараз на багатьох фестивалях є ліміт на фільми про війну в Україні.

І виходить, що буде багато матеріалу, багато проєктів, які нікуди не пойдуть. І тому зараз потрібно шукати форми, як розповідати про війну не напряму, не документально. Безумовно, є багато митців, які захочуть узяти цю тему, і відповідно, не всі зможуть розкрити її якісно, але чи може хтось заборонити їм спробувати? Якщо вони проситимуть на це державного фінансування, то так, але з тим же «Юриком» — там немає жодної копійки від держави, то які претензії?

Насправді найдієвіший спосіб боротися з поганим кіно — це ігнорувати його. Тобто не дивитися його на цифрових платформах, у кінотеатрі чи по телевізору — показувати продюсерам, що глядачу це нецікаво, і відповідно, це не принесе грошей. Бо конкретно з «Юриком» вийшло так, що цей фільм подивилися мільйони людей по телевізору, на ютубі і з нього отримали гроші. А для продюсерів це знак, що воно працює. Так, фільм захейтили, у нього негативний шлейф, але це справжній хіт, причому через розголос і суспільну дискусію він отримав ще більше реклами.

Нещодавно був дуже показовий випадок із російським фільмом «Свідок», який мав

би показувати «альтернативну» — зрозуміло, що пропагандистську — версію подій. І відбулося от що: на нього в росії не пішли люди, він провалився в прокаті і його не взяли на жодний хороший кінофестиваль.

Фестиваль глядацького кіно «Миколайчук Ореп» у 2022 році був єдиним фестивалем, який відбувся офлайн. Цього року фестиваль відбувся вдруге, уже із ширшою програмою і з фільмами іноземного виробництва. Розкажіть, як з'явилась ідея створити новий кінофестиваль та які плани на майбутнє?

Це все вийшло дуже спонтанно. Після початку повномасштабного вторгнення я виїхав у Чернівці, перший час ми волонтерили, але майже одразу я все-таки вирішив, що буду кориснішим, якщо робитиму те, що вмю робити добре. І ми з друзями зробили мистецький штаб, де об'єднували молодь, робили освітні програми, показували фільми й розвивали культурну сферу. А фестиваль народився із цього мистецького штабу як логічне продовження.

У нас було два великих козиря: перший — це приміщення Культурного центру Миколайчука, яке нам надали під фестиваль, з крутим кінозалом, з крутим екраном і щойно зробленим ремонтом, і другий — це можливість провести його офлайн.

На той момент усі українські кінофестивалі оголосили, що вони відбуватимуться в онлайн-режимі. Але офлайн фестиваль із глядачами й обговореннями — значно цікавіший, тому багато продюсерів дали нам свої фільми. Так ми вмовили надати нам «Королів репу» (реж. Мирослав Латик) та ексклюзиви «Будинок “Слово”. Нескінчений роман» (реж. Тарас Томенко) і «Між нами» (реж. Соломія Тимошук).

Уже в перший рік фестиваль вийшов дуже крутим. Цього року ми хотіли чогось більшого й тому робили фестиваль міжнародним, бо передовсім розуміли, що у 2025 році буде певна криза українського кіно і його виходитиме набагато

менше. З українських фільмів цього року ми показали «Злегка причинені двері» (реж. Олександр Биков) з Римою Зюбіною, «Подвійний іммельман» (реж. Марина Горшкова) і «Я, Ніна» (реж. Марися Нікітюк). Також ми зробили великий конкурс короткого метра, бо його цьогоріч не було на Одеському кінофестивалі.

Конкурс важливий, бо це підтримка молодих режисерів, які отримували контакт із глядачем і розуміли, що потрібно працювати далі, що є перспективи, що їхні фільми дивляться. Ми усвідомлювали, що таке визнання їм дуже потрібне — це, банально, мотивація продовжувати знімати.

Ми й надалі плануємо розвивати міжнародний напрям, тим більше, що цього року приїхали режисери, яких уже знають. Ми показали «МРТ» румунського режисера нової хвилі Крістіана Мунджіу, і «Хто ти, Філіпе?» польського режисера Міхала Квечинського, італо-українську копродукцію «Тривала втеча» від режисера Андреа Маньяні й багато інших — і це хороше портфоліо на майбутнє.

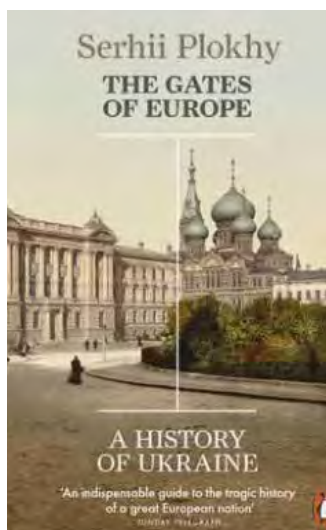
Зрозуміти українське: книжки, які пояснюють Україну іноземцям

Наталія Колегіна, Київ

З початку повномасштабного вторгнення серед безлічі викликів та труднощів перед українцями постав ще один: пояснити за кордоном, хто ми й за що боремось, а разом — що таке українство й українська ідентичність. Огляньмо вісім книжок, які допоможуть нам впоратися із цим завданням. Добірка подана парами, у яких перша книжка — така, що можна знайти в перекладі англійською на полицях іноземних книгарень або на міжнародних інтернет-майданчиках продажу, як-от Amazon, а друга — українське видання, яке варто перекласти для іноземної аудиторії. Серед обраних видань є документальні та науково-популярні книжки, щоденникові записи, репортажі та есеїстика.

Україна багатівікова

Книжка Сергія Плохія «The Gates of Europe. A History of Ukraine» («Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності») адресована західному читачу. Метафора України як брами Європи набуває нових значень у контексті сучасної російсько-української війни. Адже тепер Україна стає ще і своєрідним захисним щитом, який перешкоджає російським варварам пройти далі на Захід, до цивілізованого світу. Плохій означає нашу причетність до формування світової історії та відбирає найголовніше з історії України від часів Геродота до занепаду СРСР і початку російсько-української війни у 2014-му. «Брама Європи» представ-

ляє історію українців як історію багатоетнічної та багатокультурної нації, яка ще формується. Водночас Плохій наголошує на тому, що українська культура завжди існувала в одному просторі з іншими культурами та шукала точок дотику для порозуміння. Єдине, що великою хвилюючою тепер видається термін «російсько-український конфлікт» чи «українська криза», які годилося б називати російсько-українською війною. Зрештою, історичний нон-фікшн від професора Гарвардського університету залишається добрим джерелом інформації про історію України.

У книжці «Подолати минуле. Глобальна історія України» український історик, професор Українського католицького університету Ярослав Грицак розглядає нашу історію з перспективи світової і робить спробу вписати важливі події з історії українства в загальний посібник з історії світу. Через любов до афористичних висловів Грицаку подекуди краще вдається провокувати, збурювати уми читачів та підкидати теми для жвавих дискусій, аніж цілісно ілюструвати історію України в контексті світової. Не отримавши

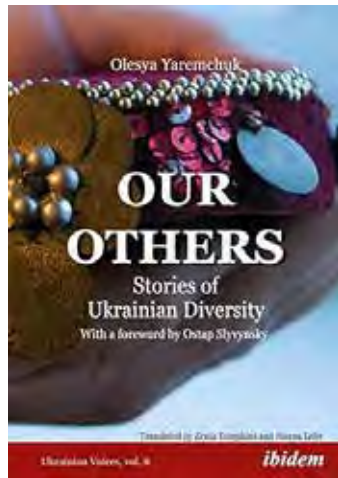

пояснення до цитат-висловлювань автора на берегах видання, допитливий читач зможе пошукати додаткову інформацію чи пофантазувати довкола слів історика. Можливо, Грицаку-історик не годилося

б надміру метафоризувати, однак Грицаку-есеїсту цілком можна закладати багатозначні сенси й не пояснювати їх. Іноземному читачу варто брати до рук цю книгу із розумінням того, що він читає не наукову розвідку професора, фактологічно вивірену й непохитну, а роздуми довкола історії України в контексті світу.

Україна розмаїта

Українці — це нація передусім політична та водночас багатоетнічна, позаяк в Україні мешкають представники понад 100 етносів. У книжці репортажів «Our Others: Stories of Ukrainian Diversity» («Наші інші. Історії українського різноманіття») Олеся

Яремчук досліджує життя 14 етносів на українських теренах — турків-месхетинців на Донеччині, шведів на Херсонщині, румунів на Чернівецьчині, угорців на Закарпатті, євреїв у Бродах на Львівщині та ще 9 етносів у різних регіонах України. «Наші інші» — це збірка історій про Інших серед нас, які асимілювалися і мешкають у сусідніх будинках. А ще це фрагменти архіву понівечених радянськими депортаціями, переселеннями чи втечами життів, про які маємо пам'ятати.

Як з'ясувалося з повномасштабним вторгненням росії в Україну, одна з важ-

ливих характеристик української ідентичності — це вміння єднатися в критичних обставинах. Парадоксально, що до 24 лютого 2022-го тема єдності часто ставала каменем спотикання в приватних розмовах і публічних дискусіях. У збірці есеїв «Мости замість стін, або Що об'єднує українців?», створеної на основі проекту Українського ПЕН і упорядкованої Тетяною Терен, 20 українських інтелектуалів та інтелектуалок сучасності намагаються з'ясувати, що нас об'єднує. З есею поетки Катерини Калитко «Вагончик на краю світу» можемо виснувати, що нас об'єднує війна: «Так, ми справді страшенно велика країна з гігантським діапазоном досвідів: етнічних чисток і міжнаціональних шлюбів, партизанської боротьби й колаборації, дисидентства і співпраці з режимом, революцій і реакціонізму, пасіонарності й хугірської яловості. Ми однаково здатні відчайдушно співати гімн під палаючими Профспілками, виносити з дому останні гроші, щоби вдягнути і взути військо, дитинно, до сліз, радіти під стінами Софії під час Об'єднавчого собору». А скажімо, письменник і перекладач Остап Сливинський по-іншому підходить до теми. Він намагається зрозуміти, що ж роз'єднує українців, і підсумовує, що це гра в ненависть — коли українці сприймають своїх земляків за незбагненого Іншого й ворогують між собою. Панацеєю нам слугуватиме плекання спільної доброї пам'яті. Автори збірки розвивають концепти мостів та стін, щораз вибудовуючи свіжі метафори і смисли. Цікаво поглянути тепер, що нас роз'єднувало до великої війни, і простежити, які наративи стали зовсім неактуальними, а що досі тривожить українців.

Україна антиімперська

Український шлях боротьби проти російської імперії в різних формах тривалістю в три століття описала Оксана Забужко в книжці-есеї «Min Lengste Reise» («Найдовша подорож»). Книжка охоплює три

часові зрізи боротьби українців за виживання: восьми- чи пак дев'ятилітній — з початку російсько-української війни; тридцятилітній — період, коли росія провадила агресивну політику асиміляції українців та ширила пропагандистські наративи в незалежній Україні; та трьохсотлітній — від перших поневолень українських земель. Забужко невтомно пояснює іноземцям специфіку російсько-українських стосунків та згубну політику нашої північної сусідки — есеї-памфлет вийшов друком спершу за кордоном як ще одна спроба показати, про що нам ідеться.

Книжка есеїв Павла Казаріна «Дикий захід Східної Європи» — про Украї-

ну через призму погляду автора, яку він пам'ятає, знає та осмислює. Якщо Забу-жко говорить про діахронічний зріз російської експансії в Україні, то Казаріна цікавить насамперед те, що відбувається тут і тепер, у сучасній державі. Журналіст розмірковує на різні теми, зокрема, про рідний Крим, українську ідентичність, російсько-українські культурні відносини, засилля російського, свідому позицію громадянина та багато інших важливих питань. Прикметно, що ця книжка — не якесь теоретизування та філософствування, кружляння довкола абстрактних категорій чи патетичні випадки. Есеїстика Казаріна — це струнка позиція свідомого українця, який пройшов шлях конструювання власної національної ідентичності й щедро ділиться спостереженнями та висновками. Автор доскіпливий до хиб та комплексів українців, тож в есеях ділиться власними варіантами, що нам робити, щоб стало краще.

Україна у війні

Щоденник Єви Скалецької, 12-річної харків'янки, яку в рідному місті разом із бабусею застала війна, *You Don't Know What War Is: The Diary of a Young Girl From Ukraine* надрукували в Bloomsbury Publishing — тому ж видавництві, що й легендарну серію книг про Гаррі Поттера Джоан Роулінг. Англомовну версію щоденника підлітки, яка втікала від війни, озвучила голлівудська акторка Кіра Найтлі. Розповідь Єви — це історія про початок повномасштабного вторгнення росії, знайома всім українцям. Послухати історію з уст дитини, яка переживає та усвідомлює жахи війни, важливо не лише українцям — щоб пригадати початок вторгнення, час абсолютної розгубленості й невизначеності, а й іноземцям — щоб сприйняти історію української біженки без «дорослих» нашарувань смислів та заангажованості.

Дорослу хроніку російського вторгнення представляє документальна книжка Олександра Михеда «Позивний для

Йова». Письменнику йдеться про те, щоб зафіксувати спільну для нього та ще десятків мільйонів українців травму повномасштабного вторгнення росії в Україну, а також воєнні злочини росіян. Тож Михед поєднує кілька жанрів в одній книжці — щоденник, репортаж, інтерв'ю та есей. Щоденникові записи автора фіксують його особистий досвід проживання війни: події в Гостомельському аеропорту, вимушену евакуацію з дому, хвилювання за батьків, які залишилися в окупації, службу в лавах ЗСУ в Чернівцях і багато інших фрагментів життя. Репортажні замальовки транслюють трагічні історії українців, які постраждали чи загинули через злочинні дії російських окупантів на території України. Так дізнаємося про історію 14-річної художниці Ані Міщенко, яка була розстріляна в евакуаційному транспорті разом із трьома іншими жінками. Розмови з важливими для Михеда людьми стали окремим історіями в книжці. Це історії кіборга Євгена Терещенка, журналіста Євгена Спіріна, художниці Лариси Яковенко та матері письменника, літературознавиці Тетяни Михед. Озброївшись елементами есеїстичного письма, Михед рефлексує про цю війну, вкладає в слова власні почуття та переживання травматичного досвіду. Іншим цінним елементом книжки стають розділи «Хроніки вторгнення», які на прохання письменника відбирала адвокатка Роксолана Гера — щоб сформувати Михедів особистий архів воєнних злочинів росіян. З книжкою «Позивний для Йова» закордонні читачі зможуть стати спостерігачами воєнної реальності перших 13 місяців війни та відчутти те, що відчув та продовжує відчувати кожен українець.

Як українські документальні фільми показували нам війну

Юрій Самусенко, Київ

Українське кіно завжди добре описувало нашу реальність і змушувало прокинутися від комфорту, коли почалася російсько-українська війна. Сьогодні здається, що найбільша кількість фільмів про неї вийшла після 24 лютого 2022 року, але це не зовсім так. Найбільша війна у Європі ХХІ століття привернула увагу ще 2014 року, а документальне кіно після 2014-го набуло пророчого контексту. Це хороший привід поговорити, яким воно було до та після повномасштабного вторгнення.

Починати, мабуть, варто з тієї стрічки, у якій війна приходить несподівано в історію героїв, а якщо точніше — наприкінці фільму у вигляді сповіщення по радіо про початок бойових дій. «Українські шерифи» Романа Бондарчука не торкаються війни прямо, а показують, яким було життя до неї. Ідеться про двох місцевих села Стара Збруївка Херсонської області, які беруть на себе відповідальність і фактично виконують роль поліції. Це кіно добре розкриває тему волонтерського руху, який існував іще до російського вторгнення, і водночас — що держава починається з кожного.

Не безпосередньо про війну

Іще один фільм, який не стосується безпосередньо російсько-української війни — «Цей дощ ніколи не скінчиться» Аліни Горлової. Її головний герой Андрій Сулейман вступає до Червоного Хреста й намагається впоратись із життєвими проблемами. Він переїхав в Україну із Сирії, тут його теж наздогнала війна, а тепер потрібно вертатися назад, щоб похоронити батька за мусульманською традицією.

Горлова уникає прямих згадок чи демонстрації бойових дій і повністю фокусується на героєві, даючи відчуття війни фоном, у кількох кадрах бачимо обличчя молодих хлопців у військовій формі. Причому режисерка не фіксує часових рамок, а пробує розкрити внутрішній світ героя, дистанціюючись від нього в певних моментах.

Ближче (а може, і надто близько) підходять до героїв Анастасія та Марія Старожицькі, режисерки фільму «Війна химер». Мати разом із донькою досліджують стосунки меншої з її бойфрендом, який повернувся з фронту, переживши Іловайський котел і втративши найближчих побратимів. Стрічка неначе експлуатує пам'ять таким чином, що, здається, ретравматизує військового, але передусім ставить важливе питання — що робити парі, коли в їхнє життя втручається війна.

Питання «Війни химер» — це хороший старт дискусії, яка триває в потягу «Київ — Костянтинівка», що курсував до остан-

нього тижня 2022 року. Це була крайня точка Укрзалізниці, з якої можна було подивитися на бронетехніку та почути вдалечині вибухи. У цьому потягу їдуть цивільні та військові, які розповідають на камеру режисера Корнія Грицюка, що вони думають про тоді ще АТО, а потім ООС, яке переросте у велику війну.

Стрічка Корнія називається «Поїзд «Київ — Війна» і, на відміну від інших фільмів цього автора з Донецька, дуже особиста. Не тому, що режисер сам начитусь закадровий текст, а тому, що він сам їздить цим потягом додому, щоб провідати рідних. Від того в картині не соромляться незручних та контroversійних відповідей, бо, хоч як іронічно це звучить,

завданням знімальної групи було «почути Донбас».

Феномен Вавилону

Найбільше, здається, Донбас почула команда документалістів «Вавилон'13». Вони з 2014 року відвідували передову й постійно знаходили нові форми для передачі інформації в документальному кіно. Із часів Революції Гідності вони публікували в мережі короткі метри про Євромайдан, а в березні 2014-го запустили, ймовірно, перше кіно про захоплення Криму — «Крим. Балаклава. Захоплення бази прикордонників».

У 2020 році Роман Любий у складі цього кінооб'єднання випустив найпотужніший фільм, зібраний із кадрів військових, «Зошит війни». Схожий прийом збору інформації режисер також використовує через три роки в гібридному доку «Залізні метелики», але, якщо говорити про «Зошит війни», він особливий тим, як уперше кіно делікатно працює з матеріалом солдатів, сержантів та офіцерів. Цей хаос, який можна було відчутися раніше в романі Джексона Геллера або побачити в ігровому кіно Стенлі Кубрика про війну, візуалізувався в страшних кадрах із мобільних телефонів.

«Вавилон'13» далі експериментує з формою. У 2022–2023 роках випустили ще

два повнометражні фільми «День українського добровольця» та «День незалежності» Володимира Тихого, які поєднують кілька різних історій, знятих упродовж одного дня в різних куточках України. Прийом не новий, але ефективний у руках майстрів, які фіксують військові злочини росіян та паралельно ведуть не надто успішний YouTube-проект, що, втім, дивує різноманітним контентом.

Повний метр «Вавилону'13» «Крим. Як це було» — одна з перших картин, яка розповідала про захоплення українського півострова, з реальними історіями військових та свідків. Вона поділена на три частини, що логічно показують етапи

му та Львові. Спілкуючись через Skype, жінки не можуть знайти порозуміння, залишаючи спершу простір для розмов про погоду, а згодом і зовсім гублячи зв'язок. Утім, до самого Манського теж є питання, адже у 2020 році він випустив компліментарний док про Горбачова, а у 2023 році повернувся із продюсерським проектом «Східний фронт», який з успіхом показали на Берлінале, але ще не показували в Україні.

Особливий напрям для документального кіно під час війни — рефлексія підлітків. У секції Берлінського кінофестивалю Generation 16Plus таких українських фільмів виходило найбільше. 2017 року

протистояння трьох різних родів військ. Питання Криму також актуалізувалося в «Переломний момент: Війна за демократію в Україні» — чи не першому фільмі, знятому в співпраці з американцями. Режисери Марк Гарріс та Олесь Санін («Довбуш») будують логічні зв'язки між Революцією Гідності та війною на сході України.

Ми не згаснемо

У «Рідних» російський режисер, що народився у Львові, Віталій Манський, досліджує інший аспект війни — втрату зв'язків між родичами через російську пропаганду. Його героїні живуть у Кри-

тут показали «Школу №3» Лізи Сміт про дітей, які живуть поряд із лінією фронту й розповідають різні травматичні історії про свій навчальний заклад. Цим фільмом режисерка наче відкрила можливість відверто говорити на незручну тему.

На Берлінале також відбулися прем'єри «Териконів» Тараса Томенка та «Ми не згаснемо» Аліси Коваленко, які обидва візуалізували мрії дітей та підлітків, а почасти навіть здійснювали їх. Картина «Будинок зі скалок» Сімона Леренга Вільмонта розповідала про дітей у дитячому будинку прифронтового Лисичанська. Картина прем'єрувалася на кінофестивалі «Санденс», а згодом номінувалася на «Оскар» у категорії «Найкращий доку-

ментальний фільм», хоч і програла про-російському «Навальному».

Ті, що зачепили

Для Вільмонта це не перша історія роботи з українським контекстом, адже його попередня стрічка, «Віддалений гавкіт собак», теж розповідає про українську родину — хлопчика та бабусю, яким доводиться переживати чи не щоденні обстріли росіян. Схожу історію, але вже іншої родини, розкаже Ірина Цілик у своїй «Землі блакитній, ніби апельсин». Утім, тамтешня сім'я «рятується» від війни творчістю, що постає як певний вид еска-

пізму. Це й вирізняє її фільм з-поміж подібних, адже в ньому багато точок опори для (після)воєнного покоління сьогодні.

Окремим бастионом незламності став Маріуполь та його вираження у фільмах Пьотра Армяновського, Мантаса Кведаравичюса та Мстислава Чернова. Усі троє пережили різні етапи спроби захоплення і окупації міста, комусь дісталися спокійніші розповіді про мрії («Маріуполь і я»), хтось відрефлексовував перший післявоєнний стан («Маріуполіс»), а комусь вдалося вибратися з пекла та зберегти пам'ять про перші дні великої війни («20 днів у Маріуполі»).

Українське кіно вступало в діалог копродукції, коли мова йшла про волон-

терський рух («Звідки куди»), виражалось у комплексній історії-портреті («Міф») або ж показувало тяглість війни через новинні репортажі (Supergower Шона Пенна та «Життя на межі» Павла Пелешока). Кожному фільму вдавалося зачепити, не спекулюючи на темі пам'яті, а й далі досліджувати рівні божевільля, які принесла росія в Україну.

Не забути і артикулювати

І це лише початок, бо залишається багато неосмислених трагедій: від ракетних обстрілів, Ірпеня, Бучі, Запорізької АЕС, Каховської ГЕС після вибуху... росія, на жаль, продовжує підкидати теми для кіно, а ми щоразу інакше реагуємо на них. Можливо, документальне кіно нам потрібне, щоб не забувати, як це сталося, створювати дискурс та артикулювати емоції, а не лише випльовувати агресію після ще однієї атаки. Звісно, таке неможливо забути і пробачити. Через кілька поколінь наші нащадки побачать, наскільки масштабною виявилася війна — не лише через події, а й через людські історії, що змогли витримати стільки горя.

РЕЦЕНЗІЇ

«Весілля Настусі»: роман про подорож за прощенням і прощанням

Богомаз О. Весілля Настусі. Роман про подорож додому. — К.: Лабораторія, 2023. — 208 с.

Роман Ольги Богомаз «Весілля Настусі» із самої обкладинки зустрічає читачів прямим роз'ясненням: «роман про подорож додому». У певному формальному сенсі це справді так: згідно із сюжетом, двійнята Яра та Олег їдуть до батьківського дому на весілля своєї молодшої сестри. Ця поїздка не обіцяє бути простою: батько помер, коли братові з сестрою було дев'ять, із матір'ю в обох стосунки дуже складні, із сестрою Настею близькості також немає. Утім, невдовзі все ускладнюється ще більше.

Визначення «роман про подорож додому» виявляється оманливим — або щонайменше неповним. Так, головні герої справді їдуть до рідного селища на Донеччині — але чи є це місце для них домом? Зустріч із холодною, завжди незадоволеною матір'ю та нелюбовою сестрою обтяжує і навіть страшить їх обох, як і зустріч із минулим, яка неодмінно стається, коли повертаєшся туди, звідки колись утік, щоб збудувати для себе ні на краплинку не схоже, макси-

мально відмінне життя. Власне, «подорож додому» — радше і справді подорож у минуле, у той час, коли дім іще був тут, і ще були тут люди, які робили це місце домом.

Хоч «роман про подорож» обіцяє наче літературний аналог дорожнього фільму, жанрово текст ближчий до родинної саги. Через спогади, які очікувано посідають Яру й Олега протягом дивної та дискомфортної поїздки, ми дізнаємось історію їхньої родини вглиб на два покоління, а крізь історію сім'ї бачимо й ширший історичний та географічний ландшафти. Утім, розказати про цих людей чи ці місця наче і не є метою роману. Власне, ніщо на перший погляд не є його метою: ми про-

сто слідуємо за героями, спостерігаючи за подіями з такого собі «плану з-за плеча», розглядаємо парад різних людей, який проходить перед нами, переживаємо разом із персонажами ностальгію, тривогу, ніяковість, гнів, вибираємо цікавими очима ніби і призабуті, хоч насправді викарбувані назавжди на скрижальях їхньої пам'яті місця дитинства. Цей режим неспішного підглядання робить багато моментів роману, які мали б викликати питання, прийнятними і природними: наприклад, персонажі, які входять у текст так, ніби ще відіграють у ньому важливу роль, зникають через кілька сторінок — і це анітрохи не дивує.

Цей текст нагадує життя: у ньому стається те, чого не чекали, і не стається те, до чого готувалися, не знаходиться те, що наполегливо шукаємо, але знаходиться те, що шукали навіть і не ми. Зрештою, він не закінчується нічим — але дарує відчуття завершеності. Напевно, тому, що герої таки здобувають у подорожі те, за чим поїхали: прощаються з домом, з якого раніше втекли, не озираючись, і прощають тих, хто став причиною цієї спішної втечі.

«Весілля Настусі» — дебютний роман, і в це важко повірити від початку й до кінця, настільки цілісним, рівним, вправним і глибоким він виглядає, настільки позбавленим звичайних недоліків першої спроби. Але цінний він не лише як вартий прочитання художній текст, але і як документ певного місця та певної доби. Роман логічно вписується в тренд останніх років, у якому він сусідить із такими публіцистичними текстами як «Северодонецьк» Світлани Ославської та «Схід українського сонця» Катерини Зарембо, або ж із нашумілим романом Анастасії Левкової «За Перекопом є земля». Це текст про terra incognita сучасної української літератури, українській схід, про який так мало ще написано з позиції знання, розуміння і любові. Ольга Богомаз, уродженка Миколаївки на Донеччині, може говорити про нього і про його людей саме так.

Вікторія Наріжна, Дніпро

Світло посеред темряви

Таня Касьян. Наше. Спільне. Як зберегти в собі людину під час і після війни. — Київ: Лабораторія, 2023. — 213 с.

Книжка під назвою «Наше. Спільне» могла б приховати під обкладинкою що завгодно. Це могла б бути збірка довідок про українські символи. Чи рекламний буклет про традиційну біжутерію. Чи словник діалектних слів — усіх регіонів. Абощо.

Підназва «Як зберегти в собі людину під час і після війни» наближує до суті. Та все одно не робить ясними ані жанр, ані тему. Вони стають зрозумілі тільки після прочитання перших розділів.

Й ось, читаючи перші розділи, вибухаєш емоціями.

Якщо коротко, то це книжка про те, як наша психіка реагує на пережите у війні, як бути з цими реакціями і як керувати ними, щоб лишатися при здоровому глузді. Але! Ще більше — ця книжка про війну й людей. Про Маріуполь. Про волонтерство. Про життя в евакуації. Про роботу бойових медиків. Про віднаходження сенсу життя після невірних травм. І це тільки невелика частинка того, про що ця книжка.

Ось менеджерка культури Марія Кутнякова, яка переховувалася від обстрілів у

Маріупольському драмтеатрі й дивом вижила. Марія мусила дати собі відповідь на питання, чи забирати їжу з магазинів — це мародерство чи виправдана спроба вижити, чи ходити по газонах — це безкультур'я чи виправдана спроба втекти від обстрілів. Ось журналістка Роксана Куранова, яка евакуювалася з Маріуполя через фільтраційний табір. У перші дні повномасштабної вона ще не погоджувалася їсти впольованого сусідом зайця, бо «тоді ще почувалась принцесою», але потім розповідала: «В одній з квартир лежало тухле м'ясо у пакеті. Доба в оцті не змогла перебити його смороду, але після обжарення на вогні ніхто не гребував можливістю вкусити шматок». Ось фотографка Олесья, яка, евакуюючись із міста, мусила прикривати 6-річній доньці очі, щоб та не бачила шматків розстріляних людських тіл. Пересиджуючи обстріл в одному з підвалів, вона побачила, що донька дивиться не кліпаючи в одну точку, а потім почувала від неї: «Мамо, мене вб'ють?».

Утім, героями книжки є не лише маріупольці. Ось Уляна Пчолкіна — жінка з Бучі, яка давно має інвалідність і яка нині допомагає людям з ампутованими через війну кінцівками налаштуватися на подальше життя. Ось Ольга Брайченко — мама з трьома дітьми з Дніпра, яка, ризикуючи життям, евакуює людей із прифронтових сіл і містечок. Ось адвокат Масі Найєм, який утратив на фронті око й тепер знайшов сенс життя в тому, щоб захищати права ветеранів. Ось дружина командира полку «Азов», який пережив російський полон, Катя Прокопенко. І ще багато-багато історій.

Авторка не лише проробила величезну роботу зі збору цих історій, себто провела десятки розмов про пережитий жах (такі розмови — це окремий жанр інтерв'ю!) — вона ще й майстерно всі ці історії переказала. Діалоги, розповіді про події, що за чим відбувалося, — цю книжку читаєш так, ніби дивишся екшн.

Раз у раз Касьян посилається на свою психотерапевтку Марію Фабрічеву, роз-

повідаючи, які є категорії людей за реакціями на важкі події, та що варто робити за таких чи інших ситуацій. Це матчастина, теорія. І як у теорії, так і в історіях авторка показує, як ми сумуємо, боїмося, лютуємо, гидуємо, — і закликає легалізувати ці емоції, їхні вияви, щоб залишитися живими людьми при здоровому глузді. Вона демонструє, як ми заперечуємо реальність, як цінеємо, як консервуємо біль і забороняємо собі страждати, — пояснює, чому так відбувається і що з цього виходить. Касьян дає зрозуміти, як ми втрачаємо ґрунт під ногами, коли горизонт планування туманіє, і як повернутися на цей ґрунт. Вона препарує процес, як ми поринаємо в діяльність і як вигораємо. І радить, що робити, аби не вигоріти.

Чого люди бояться найбільше? Чому багатьом було важко повірити в повномасштабний напад росії? Чому люди звинувачують одне одного? Чому повчають? У цій книжці й показано на прикладах, і названо прямо глибинні причини цього. Тут заторкнено й тему звинувачення своїх же, не ворогів: і за те, що почуваяться щасливими (мовляв, як можна, адже війна, люди гинуть), і за те, що почуваяться нещасливими (як можна, адже є ті, кому гірше). «Допомогли також нагадування собі, що вона — жива людина й має право на власні відчуття та переживання, і той факт, що хтось перебуває в гірших умовах, аніж вона, ніяким чином не звільняє її від власного болю чи переживань».

Кожен читач зреагує на власні тригери, на найближче собі. Та, здається, авторці йшлося передусім про те, що на психологічному рівні війна, з погляду агресора, — це заборона на життя. А тому так важливо в час війни робити те, що доводить: ми — живі. Цінувати кожен момент, здатний подарувати радість.

Небагато хто нині зважується читати книжки про теперішню війну — надто боляче, бо ще немає часової дистанції. Майстерність Касьян полягає і в тому, що вона описує жах, але при цьому дає надію — на те, що після війни можливе

життя, а не лише існування, радість, а не застиглість на стадії злості чи горювання, порозуміння, а не змагання за те, хто потерпів більше.

Анастасія Левкова, Львів – Київ

Кров, любов і магія: у що грає Варта Наталії Матолінець

Варта у Грі. Наталія Матолінець. — Харків: АССА, 2018. — 288 с.

Варта у Грі. Артефакти Праги. Наталія Матолінець. — Харків: АССА, 2019. — 416 с.

Варта у Грі. Кров Будапешта. Наталія Матолінець. — Харків: АССА, 2023. — 592 с.

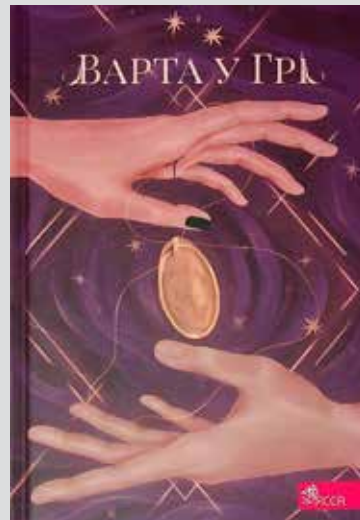
Коли читаєш прозу Наталії Матолінець у хронологічному порядку — а це вже сім романів і низка оповідань, — бачиш яскравий приклад того, як письменниця росте й розвивається, водночас лишаючись собою. Майже всі твори авторки містять єдину формулу: люди, наділені великою владою, ідуть складним шляхом особистих пригод, який майже обов'язково включає бурхливий love-hate роман. Іноді персонажі здаються молодшими, ніж заявлені, адже велика влада йде в комплекті із колосальною відповідальністю — і не меншою пихою, — яка, здається, підсвідомо дратує героїв щосекунди.

А довкола — тим часом і у зв'язку із — розгортається катастрофа більш чи менш глобального масштабу.

Наталія не вигадує якихось революційно-новаторських світів чи сюжетних ходів — її всесвіти радше дарують читачам і читачкам відчуття приємного впізнання: умовна «школа магів» в «Академії Аматерасу», пригоди й печалі «смертних богів» у романах «Гессі» і «Всі мої ключі і Гайя», боротьба темних і світлих магів у циклі про львівську чаклунку Варту. Дещо особіно стоять «Керамічні серця» — робота, явно розрахована на дорослішу аудиторію

завдяки графічному зображенню насильства й еротиці, однак кришталеву проста й однозначна в ідейному плані: будь-яка несправедливість має бути подолана, але ціною такої перемоги може стати життя. Авторка працює, здається, за рецептами голлівудських сценаристів: дай людям те саме, але інше, апелюй до базових речей. І рецепти цілком працюють. Дружба, справедливість і love supreme — те, заради чого варто боротися в найжорстокішому світі.

Цікаво, однак, як універсальні проблеми у виразно «жанрових» творах письменниці вдається поєднувати із важливими культурно-історичними контекстами і проблемами суто українськими. Особливо сильно це відчувається у двох хронологічно останніх оповіданнях Наталії

— «Ольгерда проти ночі» зі збірки «Легендарій дивних міст» і «Спілка порятунку кахлів і людей» із «Хроніки незвіданих земель». В обох текстах щиро відчутна любов до Львова, який — нехай це кліше, але це щира правда, — постає ніби окремим персонажем, а не лише тлом подій. Львів — старий і свіжий водночас, мультикультурний, сповнений таємниць і магії, понівечений війнами й повсталий для життя.

Образи «непарадного», «нетуристичного» Львова наповнюють «Варту у Грі» — першу книжку з циклу про темну чародійку Агату Тарновецьку, яка попри свою волю потрапляє у вир подій, що зрештою затягає її в *realpolitik* європейського магічного освіту. У першому томі Варта вирішує порівняно просте завдання: як принести перемогу своїй фракції, уникнувши всіх можливих катастроф, врятувати від прокляття симпатію і обрати між двома чоловіками. Треба сказати, так-сяк вдається дати раду з усіма труднощами, але ніколи не так, як хотілося б.

Це одна з рис прози Наталії Матолінець, яка приваблює і дає авторці великий кредит довіри в очах читачів: магія завжди має свою ціну. Герої нічого не отримують задарма: маги, що народжують дітей, втрачають левову частку своєї могутності; колосальна сила, що рятує від прокляття, руйнує фізичне тіло носія; за зухвалі рішення доводиться платити певними обмеженням свободи. А шикарна посада Вартової — як з'ясовує героїня у другій частині, «Артефакти Праги», — іде в комплекті із закулісними іграми й подвійною дискримінацією: як дівчини і як українки. Бо, на думку справжніх володарів життя, у тих, хто довго жив у тіні й підкоренні, не може бути власної суб'єктності.

Отже, заради чого читати «Варту у Грі», якщо досі вагаєтесь? Вайби Львова, фантомний роман між «світлим» і «темною», карпатські відьми і тривожна атмосфера очікування демона.

Що найкрутіше в «Артефактах Праги»? Шира любов авторки до міста, знову відьми, але тепер місцеві, сімейні таємниці, дійсно моторошні кровопивці й безпринципна боротьба за владу в Центрально-європейському конгломераті — куди нас, українців, досі «не беруть». Якісь знайомі відчуття, так?

І наостанок: слід прочитати і третю частину, «Кров Будапешта». Тому що ставки невпинно ростуть. «Можемо показати вам кров, любов і риторичку, — могли б сказати

герої услід за Стоппардовими Розенкранцем і Гільденстерном. — Без крові ніяк не можна: на ній усе замішане».

Ірина Пасько, Дніпро

Микола Глущенко: приголомшливий «стукач» чи блискучий український художник?

Катерина Лебедєва. Микола Глущенко — художник і шпигун. — Київ — Харків: Видавець Олександр Савчук, 2022. — 160 с.

У видавництві Олександра Савчука вийшла друком книжка мистецтвознавиці, журналістки, письменниці Катерини Лебедєвої «Микола Глущенко — художник і шпигун». Це біографія вельми символічної для української культури та історії постаті. Адже Микола Глущенко (1901–1977), з одного боку, був втіленням глибоко відданого мистецтву художника, настільки вільного у творчості, наскільки це було дозволено «легальному» митцю в УРСР. А з другого боку, він сприймається нині як класичний приклад творця, спокушеного тоталітаризмом — адже Глущенко співпрацював з радянськими «органами» під псевдонімами «Ярема» та «Художник», виконував і розвідувальні завдання, і, наприклад, писав доноси на колег, знайомих і друзів.

Книжка вабить та інтригує. По-перше, перед нами життєпис людини з непересічною, «гостросюжетною» долею. По-друге, йдеться про важливого представника українського мистецтва двадцятого століття, яскравого та вибагливого художника із серйозною школою, великим обдаруванням і небанальною працьовитістю. Зрештою, легко переконатися в цьому, погортавши зо три десятки репродукцій. По-третє, герой цього видання був залучений і до іншого «гортання» — важливих сторінок української

та не тільки української історії. Нарешті, по-четверте, Микола Глущенко викликає суперечливе ставлення як людина. Його добра творчість «урівноважується» цинізмом і підлістю митця, котрий активно і, звісно, небезпечно ділився зі своїми кураторами даними про найрізноманітніших перестрінутих на «життєвих шляхах» людей: від Олександра Довженка до, приміром, Тетяни Яблонської. Така суперечливість особливо актуальна сьогодні, у часи активної декомунізації (часто так само дискусійної), у дні війни, коли неминуче підсилюється увага до моральних і громадянських вимірів вчинків живих і мертвих. Як паралель одразу спадає на думку дискурс навколо іншої постаті — поета Миколи Бажана. Блискучий майстер літератури, вишуканий стиліст, він теж перебував дуже близько до меж дозволеного в українській радянській культурі, зробив багато важливих і корисних речей, проте був дуже міцно інтегрований із радянською владою та, твердять історики, теж не уникнув необхідності звітувати про співрозмовників. Щоправда, у його випадку, підозрюю, йшлося не так про спокусу, як про примус.

Відразу треба зазначити, що моральної дилеми ставлення до Миколи Глущенко Катерина Лебедева у своїй книжці не

розв'язує. А просто ознайомлює із, словами авторки, «грою світла і тіні» в житті її героя. Інколи, щоправда, на цих «вузлах» та «розв'язках» текст трохи стилістично «заносить» — й оповіді про прикрі акти колаборації видатного митця дивно межують із захопленими пасажами.

Лебедева торкається маловідомої історії молодих років Глущенко, зокрема, заплуваного сюжету його виїзду з України та раннього еміграційного періоду — часу активного навчання майбутнього майстра. Пізніше художник постає значною мірою через оптику французьких щоденників Володимира Винниченка. Звісно, це специфічне джерело, що часто більше говорить про автора, ніж про описуваних осіб чи події. А втім, і з такого матеріалу можна роздобути певний фактаж і атмосферу, попри призму екстравагантного егоцентризму письменника. Далі авторка описує деякі відомі на сьогодні моменти співпраці Глущенко з радянською розвідкою та, зрештою, його переїзд до Радянського Союзу. Тут Катерина Лебедева спирається насамперед на архівну справу Глущенко-агента. До речі, це цікаве й колоритне читво можна вивчити детальніше на спеціальному сайті <https://hlushchenko.uartlib.org/>, що з'явився паралельно з книжкою та доповнює її (там є чотири томи особової справи плюс повна добірка згадок про Глущенко в щоденниках Володимира Винниченка).

Радянський період життя Глущенко з об'єктивних причин висвітлено найдокладніше. Естетична сюжетна лінія розповідає, як художник трохи «згорнув» експериментальну творчість та вимушено занурився в стихію соцреалізму, а потім вивільнився з неї. Інший сюжет — «зона комфорту» митця. Агент «Ярема»/«Художник» здобув високий суспільний статус та матеріальний рівень, елегантний побут. Хоч спочатку доводилося переконувати начальство, що таємному співробітнику необхідна велика квартира, бо інакше йому важко зустрічатися з потрібними людьми. Миколу Глущен-

ка, на відміну від більшості інших радянських художників, легко й часто випускали за кордон. Скажімо, помалювати у Швейцарії, у місцях, де бував Ленін. Він мав численні міжнародні знайомства. Іноді досить несподівані — наприклад, регулярно спілкувався із західним арт-дилером українського походження Володимиром Семчишиним, що міг за один візит до УРСР купити картин українських радянських художників на сотню-дві тисяч доларів, а за один приїзд до Парижа придбати триста робіт Олекси Грищенка. Можна припустити, саме за таке життя Глушенко платив розвідництвом і доносими. А ще — за можливість плідно й досить вільно працювати. З книжки Катерини Лебедевої дізнаємося про його

трудоголізм, щирю відданість своєму мистецькому шляху. Чимало спогадів показують художника великим ентузіастом пейзажу і пленеру, а втім, можливо, на пленерах його просто було краще видно.

І власне, вихід книжки і її вміст, здається, чітко демонструє: у сфері культури, мистецтва безглуздо обмежуватися тільки моральними та елементарно-політичними оцінками. Навіть однозначно особисто «заплямована» людина може зробити виразний і цікавий внесок у культуру. Ігнорувати її творчість із міркувань моральної гігієни — лише звужувати культурний простір, що й без того зазнав багато обмежень та вилучень.

**Олег Коцарев,
м. Буча, Київська область**

MINISTERSTVO
KULTURY

„Український журнал“ www.ukrzurnal.eu

Інформаційний культурно-політичний місячник для українців у Чехії, Польщі та Словаччині; № 7 (160), 2023, рік вісімнадцятий
Видано у Празі; подано до друку 15 грудня 2023 р.; видає: ПУТА, e-mail: ukrzug@seznam.cz

Редколегія: Петро Андрусечко (головний редактор); Прага – Ленка Віх (керівник проекту), Яна Прокоп'юк, Богдан Копчак, Інна Біланін;
Київ – Юлія Озен, Настасія Євдокимова; Познань – Катерина Шестакова; коректор: Надія Іздрик; верстка:
Ондра Гулеш; дистриб'ютор: CZ Press spol. s.r.o.

Часопис видається за фінансового сприяння Міністерства культури ЧР. За достовірність викладених фактів відповідає автор статті.
Редакція залишає за собою право не у всьому погоджуватися з думками і поглядами авторів, скорочувати матеріали і виправляти мову.
Реєстрація: MK ČR E 16026; ISSN 1802-5862

